

Nikola Rašić

NEUTRALNI MORESNET – MIKROZEMLJA U KOJOJ SE JEZICI SASTAJU, A NARODI DIJELE (etnolingvistička i povijesno-sociološka razmatranja¹)

U radu se iznose etnolingvistička i povijesno-sociološka razmišljanja o Neutralnom Moresnetu. Riječ je o jednoj od najmanjih zemalja u povijesti Europe i svijeta; nastaloj kao ishod Bečkog kongresa 1816. godine, poslije napoleonskih ratova. Razvijala se tijekom stotinjak godina na sasvim neobičan način, u smjeru nezavisne državnice, čije je stanovništvo (u međuvremenu poraslo od 250 do oko 4500 ljudi) razvilo poseban identitet i osjećaj pripadnosti, unatoč raznim jezicima i porijeklima. Na tom se području prostorno susreću nizozemski i njemački jezik, u vidu raznih prijelaznih govora, koji se ne mogu pripisati nijednom od ta dva jezika, ili se pak mogu smatrati dijelom bilo jednoga, bilo drugoga. Ta je dvojnost upravo simbolična, ali predmet spora nisu bili jezici ili narodnosti, već bogati rudnik cinka, koji se nije moglo podijeliti. Tu je i granica širenja francuskoga, koji inače dominira u tom dijelu Belgije, tako da je čest kao izbor standardnog jezika i u lokalnih govornika germanskih narječja, bilo nizozemskih, njemačkih ili prijelaznih. Sve to rađa složene odnose između jezika i društvenih identiteta, od lokalnih do nacionalnih ili državnih, što povijest Moresneta – inače neznatna po svojoj površini i broju stanovnika – čini izrazito kompleksnom ali i prikladnom za razna poredbena izučavanja. U radu se detaljno ukazuje na lokalni kontekst u Belgiji i tamošnji politički ustroj, utemeljen na jezičnim i etničko-teritorijalnim kriterijima; što daje jedinstvene odnose kakvih drugdje nema, no mogli su se nazrijeti i u liliputanski malenom Neutralnom Moresnetu. Neki primjeri stvarnih ljudskih sudbina i društvenih identifikacija poslužili su kao povod da se još jednom razmotre odnosi između jezika i narodnosti (i/ili državnosti); i to iz jednog novog i svježeg kuta: takoreći ogledne

¹ Knjige Reybrouck 2016 i Dröge 2016 (v. popis literature i dalje u tekstu, str. 19–20 i 20–21), potakle su me na pisanje ovoga rada, no on nije njihova recenzija (koju sam inače objavio na esperantu; Rašić 2018), već razmatranje međudjelovanja nekih općih socioloških i lingvističkih čimbenika u lokalnom kontekstu istoka Belgije, ali i drugih krajeva, uključivo i naših.

situacije Neutralnoga Moresneta. Na kraju se daje pregled raznih mikrozemalja, državica i spornih teritorija kroz povijest u Europi, a posebno se ukazuje na neke odnose jezika i narodnosti na Balkanu i u hrvatskim krajevima.

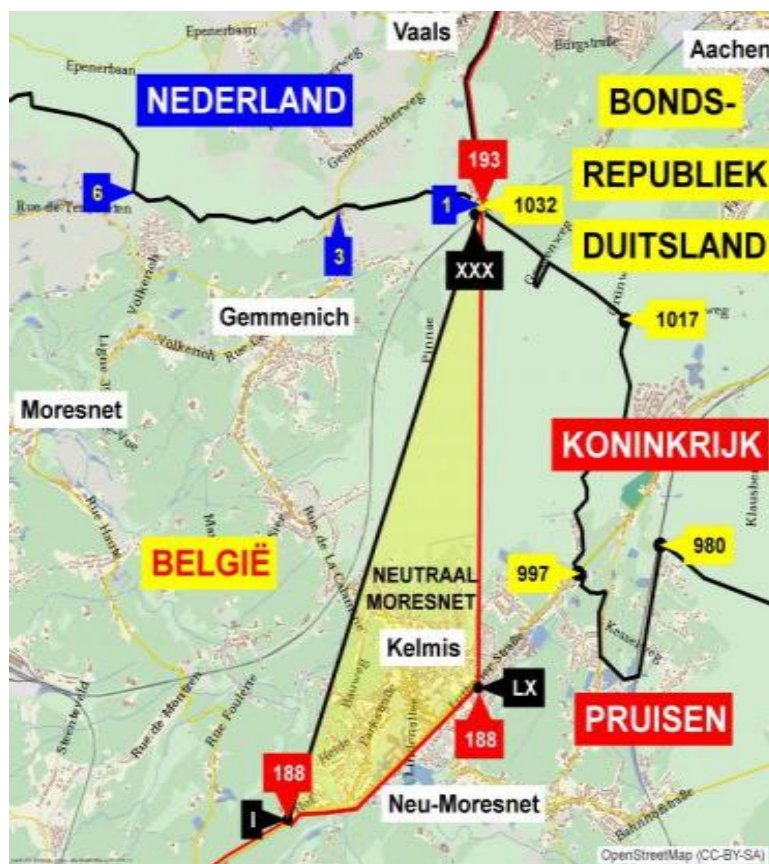
Ključne riječi: esperanto, Moresnet, Amikejo, Voeren, istočna Belgija, mikrodržave, sporni teritoriji, jezička politika, etnolingvistika, jezik i narodnost, nacionalnost, jezični konflikt, jezični kontakt, francuski, nizozemski, flamanski, limburgski, ripuarski, plattdiets, njemački, srednjo-njemački, prijelazni idiomi, Balkan, Ada Kale, Gorani.

Neutralni Moresnet: zemlja koju nije stvorio rat nego mir

Nekadašnja mikrozemljica *Neutralni Moresnet* poznata je u povijesti, premda nedovoljno, a naročito ne u literaturi na našem jeziku. Prostirala se od 1816. do 1920. na površini od 3,37 km² između Belgije i Njemačke, s dodirnom točkom s Nizozemskom. Bilo je to jedino mjesto u Europi gdje se sastaju četiri granice. Samo su Vatikan i Monako manji, no to su suverene zemlje, koje još uvijek postoje. Svaka od njih je priča za sebe, kao uostalom i Neutralni Moresnet. Dodatna je bizarnost da je 1908. Neutralni Moresnet namjeravao uvesti esperanto kao službeni jezik, iako je već imao po jedan jezik za svaki svoj četvorni kilometar.

* Na kraju rada daju se i sažetci na engleskom i jezicima Moresneta: francuskom, njemačkom, nizozemskom i esperantu. Nažalost, nije mi uspjelo osigurati prijevod na Kelmiser Platt.

* Dosta korisnih podataka može se naći na raznim stranicama Wikipedije na engleskom, francuskom, njemačkom i nizozemskom, koje se inače međusobno razlikuju. U bilješkama sam najčešće navodio engleske stranice, nekad njemačke i francuske, a rijetko nizozemske (iako su uglavnom dobre), vodeći računa o mogućem jezičnom znanju čitatelja. Dobrih stranica, ovisno o temi, ima i na nizozemskim regionalnim jezicima (limburškom, niskosaksonskom) i drugim jezicima.



Zemljovid 1. Neutralni Moresnet 1816. – 1920., okružen Belgijom i Prusijom
(dodirna točka s Nizozemskom označena je s XXX).²

Taj je komadić zemlje ostao sporan po okončanju napoleonskih ratova, nakon preuređenja granica na Bečkom kongresu. Radi se o dijelu prednapoleonske općine Moresnet u Vojvodstvu Limburg, koja je 1816. podijeljena tako da zapadni dio sa selom Moresnet pripadne Nizozemskoj³ dok je u južnom dijelu, pod pruskom upravom, nastalo novo mjesto *Preussisch Moresnet* (kasnije: *Neu Moresnet*). U sredini je nepodijeljeno ostalo područje oko Kelmisa, *Neutralni Moresnet*.

² <https://www.puzzeltochtonline.nl/toeristische-tips/belgie/neutral-moresnet>.

³ Na Bečkom kongresu stvorena je *Ujedinjena kraljevina Nizozemska*, čime se Nizozemska proširila na cio današnji Beneluks. Godine 1830. izdvaja se Belgija, a 1890. godine osamostaljuje se i Luksemburg.

Predmet spora bio je rudnik cinka u Kelmisu, jedini u Europi,⁴ koji ni jedna zemlja nije htjela odstupiti drugoj. Spor je riješen jedinstvenim kompromisom: tako da nema kompromisa! Taj je teritorij ostao ničija zemlja sve do kraja Prvog svjetskog rata. Nakon mirovnih pregovora u Versaillesu konačno je priključena Belgiji 10. siječnja 1920. godine.

Neutralni Moresnet postojao je 104 godine:⁵ prvo pod upravom Prusije i Nizozemske, a od 1830. Belgije (nakon podjele Ujedinjene Kraljevine Nizozemske). Od 1871. Prusiju nasljeđuje novonastala država Njemačka. No Moresnet⁶ je uglavnom funkcionirao kao neovisna cjelina: s vlastitom zastavom, grbom, himnom (na esperantu); policijom (jedan žandar koji nikoga nije mogao uhititi jer nije bilo zatvora!); poštanskom markom (koju je Belgija nakon dva tjedna zabranila!) i inače odvojenim razvojem.

»Tijekom postojanja pučanstvo se udeseterostručilo: od 256 stanovnika u pedesetak kuća 1816. godine do 2.572 žitelja 1858. godine. Od toga je 695 rođeno u neutralnoj oblasti; 852 su bili Belgijanci (većinom francusko-gaj jezika); 807 Prusi; 204 Nizozemci, a 14 je potjecalo iz drugih zemalja.«⁷ Pedesetak godina kasnije 1904. imamo već 3430 stanovnika: 1470 Nijemaca, 1169 Belgijanaca, 352 Nizozemca i tri Amerikanca. Godine 1914. tu je živjelo 4668 stanovnika (od toga 3/5 muškarci).⁸ Nakon 104 godine broj se stanovnika uvećao više od osamnaest puta! Moresnet je očito imao neku privlačnu snagu.

Neutralni Moresnet postao je utočište raznih živopisnih likova: pustolova, neželjenih i odbačenih, tako da su uz rudnik cinka – glavni izvor prihoda – postojale i destilerije za krijumčarenje alkohola, javne kuće, kabaleti, kockarnice i slične djelatnosti. Bio je to svojevrсни Monako sjevera, mada ne tako *chique*. Ipak je to bilo rudarsko naselje.

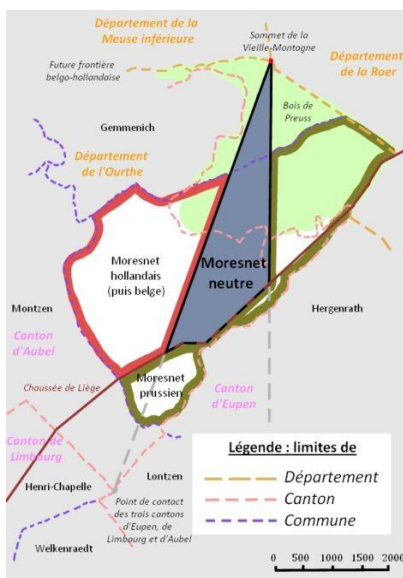
⁴ Iznimno traženi cink kopao se samo u jednom rudniku kod Bristola, u Velikoj Britaniji.

⁵ Neki autori računaju do 1914. – kad je Moresnet okupirala Njemačka (anektirana 1915.) – pa se i te godine mogu uzeti kao kraj samostalnosti. Drugi navode 1919., kad su zaključeni mirovni ugovori u Versaillesu, ili siječanj 1920., kad je Neutralni Moresnet konačno uključen u belgijsku državu.

⁶ Dalje ćemo, u jasnim kontekstima, koristiti skraćeno ime *Moresnet*, vodeći računa da se radi o kraju oko Kelmisa, a ne i obližnjim belgijskim selima Moresnet i (3 km) i Neu Moresnet (1 km).

⁷ Larsen 2010. Vidi i Tablicu 1. u Prilog 1.

⁸ Podatci prema Meulenkamp 1986:69.



Zemljovid 2. Podjela bivše općine Moresnet.⁹

No, nećemo dalje o brojnim i nadasve zanimljivim povijesnim aspektima ove osobite zemljice, stvorene mirom i sporazumom o nemogućnosti sporazuma. Pozornost ćemo usmjeriti na etnolingvističke okolnosti koje svojom složenošću nadilaze malenost Moresneta. Njima se djelomice može objasniti i neobična epizoda s esperantom i pokušaj stvaranja esperantske države prijateljstva.

Moresnet: gdje se jezici sastaju, a narodi dijele

Moresnet se našao na periferijama raznih država i mjestu gdje se susreću tri jezika: *francuski*, *njemački* i *nizozemski*. Na tromedi kod Aachena, Vaalsa i Kelmisa krajnja je točka uporabe francuskoga ali nije jasno gdje su na terenu granice nizozemskoga i njemačkoga. Tu se sastaju sve važnije izoglose koje dijele zapadnogermanske idiome na dva jezika, *njemački* i *nizozemsko-flamanski*, što se očituje nizom prijelaznih govora.¹⁰ S nizozemske strane ti su govori *limburški*, a s njemačke *ripuarski*. Dodiruju se i prožimaju upravo ovdje u Belgiji.

⁹ <https://www.contrepoints.org/2016/06/26/258204-moresnet-neutre-deux-cents-ans-plus-tard>.

¹⁰ Dvije glavne izoglose su duž tzv. Uerdingen-linije (*ik/ich*) i Benrather-linije (*maken/machen*), mada ih je u blizini još nekoliko (npr. *dorp/dorf*; *appel/apfel* i dr. Sve njemačko-nizozemske razdjelne izoglose (*nisko-*; *srednjo-* i *visokonjemački*) susreću se na ovom malom području uz granice Njemačke, Nizozemske i Belgije.

Jezik i narodnost u Nizozemlju¹¹

Za dalje praćenje teme našem čitatelju valja objasniti važnije etnolingvističke termine i odnose u Nizozemlju. Govornici nizozemskoga u Nizozemskoj su *Nizozemci* (*Nederlanders*), koje se ponekad naziva i *Holandžani*; prema dominantnoj pokrajini Nizozemske.¹² Ta su dva naziva istoznačna samo u određenim kontekstima i na nekim jezicima, koji ne rade razliku između dva termina (npr. srpski).

U Nizozemce se u nacionalnom smislu broje i *Frisi*, koji su etnički i jezično poseban narod. To pak nisu brojni govornici niskosaksonskog (*niskonjemačkoga*, *Nedersaksisch*, *Niedersächsisch*, *Low Saxonian*) na sjeveroistoku Nizozemske. Oni su i etnički i nacionalno uzeto nesporno Nizozemci; a ta pripadnost nema veze s njihovim govornim jezikom; koji je isti s druge strane granice,¹³ u SR Njemačkoj. Govornici toga idioma u Njemačkoj etničkim su osjećanjem Nijemci. Nijemci su i govornici nesumnjivo nizozemskih (= *niskofranačkih*) govora u Njemačkoj (Kleve i okolica, v. *Zemlj.* 3).

Granica države tu je i granica nacije, ali nije i omeđnica jezičnih zajednica govornoga jezika. Obilježja i pripadnost primarnog govornog idioma nebitni su za određenje nacionalnosti i izbor standardnog jezika: priklanja se standardnom jeziku i narodu države u kojoj se govornici nalaze i čiju nacionalnu svijest prihvaćaju samim tim što u njoj žive. Ni brojna preseljenja između ovih zemalja ne narušavaju to opće načelo. Državljanstvo i narodnost (nacija) tu se prihvaćaju kao samorazumljive istoznačnice, a time i nacionalni jezik zemlje; čak i kad je situacija bezmalo bizarna.

U mjestu Kerkrade granica prolazi posred jedne ulice: govorni jezik je isti, no s jedne strane žive Nizozemci, a s druge Nijemci (*Nieuwstraat* – *Neustrasse*). Sasvim je neobična situacija u pograničnim selima *Baarle-Nassau* i *Baarle-Hertog*, koja se doslovno nalaze jedno u drugom (i to više puta!). Hertog pripada Belgiji (Flandriji), a Nassau Nizozemskoj. Tu kuću uz kuću žive Nizozemci i Flamanci, a opet svak u svojoj zemlji i u svom selu. Fizički je to jedno naselje s enklavama obje zemlje, a postoje i enklave u enklavi. Dijalekt im je isti, no rabe se dvije nacionalne inačice nizozem-

¹¹ *Nizozemlje* je hrvatski prijevod za nizozemski termin *Lage Landen*, francuski *les Pays Bas* i engleski *Low Countries*; uvijek u množinskom obliku (usp. njem. *die Niederlande*): »niske zemlje.« To se ranije odnosilo na sav Beneluks i neka sjeverozapadna područja Francuske, a danas praktično samo na Nizozemsku i Flandriju.

¹² Podijeljenoj u dvije provincije: *Južna Holandija* i *Sjeverna Holandija* (*Zuid-Holland* i *Noord-Holland*).

¹³ Toga ima i u nas, npr. u Iloku je govorni jezik i u Hrvata ekavski srpski, kao i u srijemskih Hrvata u Srbiji i Janjevskih Hrvata s Kosova. I u Bosni, gdje svi govore skoro isto, standardni se jezik bira prema narodnosti.

skog standardnog jezika; flamanska i nizozemska. To je najčudnije rješenje državne granice u svijetu. No, ipak: dobro funkcioniра.¹⁴

Govornici nizozemskoga u Belgiji etnički su *Flamanci* (*Vlamingen*), ali ime jezika i u njih je isto kao i u sjevernih susjeda: *Nederlands* (*nizozemski*). Osim dijalekata limburškog i brabantiskog narječja, koje dijele s Nizozemcima, Flamanci još govore i flamanskim narječjem na zapadu zemlje; u provincijama Istočna Flandrija i Zapadna Flandrija (*Vlaanderen*); po kojima je nazvan cio belgijski narod koji se služi nizozemskim jezikom. Flamansko se ime dakle poopćilo; kao što se holandsko proširilo u Nizozemskoj. Flamanci govore nizozemski, isti jezik kao i njihovi sjeverni susjedi Nizozemci, ali ne uvijek i flamanskim dijalektima u užem smislu riječi. No nikada ne govore holandski!

Ne postoji *flamanski jezik*, unatoč zabludnim navodima u dijelu literature. *Standardni flamanski* (*Standaard Vlaams*) belgijska je normativna inačica istoga nizozemskog jezika. Termin *flamanski* rabi se i kao skupni naziv za dijalekte toga jezika u Flandriji (= dijelu Belgije gdje se govori nizozemski); čak i kad su ti dijalekti limburški ili brabantiski (znači: *neflamanski*). U neformalnu govoru čuje se i samo *flamanski*, kao opći naziv za sav nizozemski ili samo za nizozemski jezik Belgije; kao što se na sjeveru jezik kadikad zove *holandski* (što je u Flandriji isključivo naziv za sjevernu inačicu nizozemskoga ili za govore dvaju pokrajina s nazivom Holandija u Nizozemskoj).

Flamanci ne žele da se njihova inačica nizozemskoga smatra posebnim jezikom: naglašavaju jednost s nizozemskim (mada ne i istost!); inzistirajući na zajedničkom imenu jezika; mada postoje nemale razlike između dva nacionalna jezična standarda. Još su veće razlike na razini govornih jezika. U Nizozemskoj je *standardni holandski* općeprihvaćen kao govorni jezik, čak i u izrazito dijalektalnim krajevima, dok je za Flandriju karakteristična uporaba raznih *međujezikā*: efemernih razgovornih kompromisa između dijalekata i standardnog flamanskog. Konkretni ostvaraji tih *međujezikā* zavise od sudionika u komunikaciji i raznih sociolingvističkih odrednica u pozadini komunikacijske situacije.¹⁵

Sve je to Nizozemcima ne samo nerazumljivo nego i neshvatljivo: oni ne prate belgijske jezične prilike, koje su prvenstveno obilježene jezičnim nadmetanjem između francuskoga i nizozemskoga.

¹⁴ Razlog tome stanju su katastarsko-vlasnički odnosi. V. <https://en.wikipedia.org/wiki/Baarle-Nassau>.

¹⁵ Sličnih pojava ima i u zapadnoj Hrvatskoj (npr. regionalne koine oko Splita i Zagreba).

Jezik i narodnost u istočnoj Belgiji



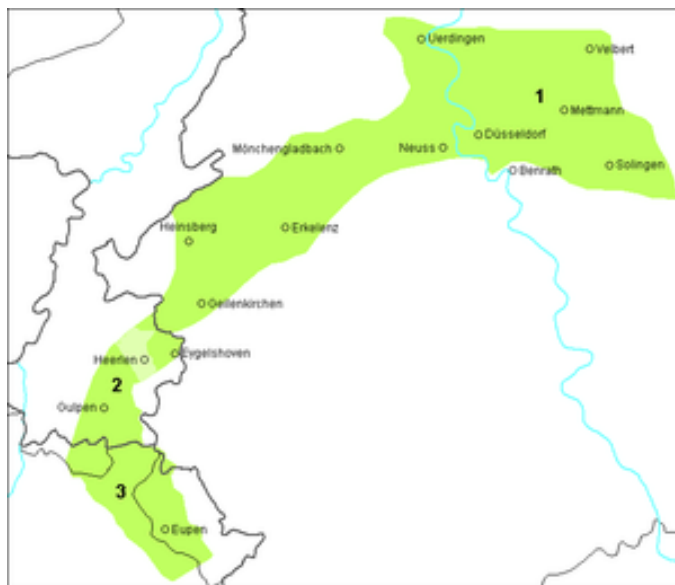
Zemljovid 3.¹⁶ Prijelazni nizozemski i njemački dijalekti. Žuto: nizozemski; zeleno: limburški dijalekt nizozemskoga; roza: ripuarski (srednjofranački, t. j. srednjonjemački); prijelazni ripuarsko-limburški govor su iscrtani. Pozornost obratiti na krajnji jug gdje su Kelmis i Moresnet.

Izraženo povijesno-etničkim terminima: nizozemski je *niskofranački*; njemački *visokofranački*,¹⁷ a prijelazni limburški i ripuarski idiomi *srednjofranački*. Limburški je rubni dio nizozemskoga; a ripuarski njemačkoga dijasistema, dok su govori od Kerkradea do Eupena (s Kelmisom u sredini) prijelazni između limburškoga i ripuarskoga.¹⁸

¹⁶ <https://nl.wikipedia.org/wiki/Ripuarisch>.

¹⁷ Naravno, nisu svi visokonjemački govori franački (većinom su bavorski i alemanski), niti su svi franački govori visokonjemački. Njemački franački govori dosta su heterogena skupina, ima ih od Nürnberga i Würzburga u Bavarškoj do Rajne; a nas ovdje zanimaju samo srednjofranački (srednjonjemački) govori uz nizozemsku i belgijsku granicu. V. https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Fränkische_Dialekte.

¹⁸ Njemački jezik obuhvaća dva dijasistema: *niskonjemački* (uglavnom *niskosaksonske*), *visokonjemački* (bavarski, alemanski i dr.) i jedan heterogen pojas prijelaznih *srednjonjemačkih* govora. Srednjonjemački govori na zapadu su *ripuarski* (a južnije i *mozelso-franački*), koji se postupno približavaju raznim nizozemskim govorima; uglavnom limburškima. Na istočnim srednjonjemačkim govorima temelji se standardni njemački, izvorno jezik Lutherova zavičaja.



Zemljovid 4. Istočnolimburski-ripuarski govorni kontinuum (1. Bergisch; 2. Istočni južnolimburski govori; 3. Plattdiets).¹⁹ Bijela područja u Nizozemskoj i Belgiji mješoviti su limburško-ripuarski govori (više njemački nego nizozemski). Kelmis je na točki dodira 2 i 3.

Ovdje nas zanima samo najjužnija od tri prijelazne zone između njemačkog i nizozemskog (3): pojas mješovitih limburško-ripuarskih govora na crti od Eupena u Belgiji do Kerkradea (Nizozemska i Njemačka), s Kelmisom u sredini. Njih se ne da pripisati ni njemačkom ni nizozemskom jeziku pa ih se svrstava u jedan ili u drugi; s jednako dobrim ili jednako dvojbenim opravdanjima. Prijelazne naravi je i *Kelmiser Platt*, govor Kelmisa.²⁰ Taj je govor dio kontinuuma koji se naziva *Plattdiets*; što je prijelazni idiom od limburškog prema ripuarskom: dakle ni njemački ni nizozemski, a oba po malo.

¹⁹ <https://nl.wikipedia.org/wiki/Oost-Limburgs-Ripuarisch>.

²⁰ Jongen 1972:2 daje kratke naznake o jezičnim odnosima u valonskom Moresnetu (tik do Kelmisa): »Dijalektološko-geografski ovo je područje dio širega prijelaznoga pojasa (tzv. južnoniskofranačkoga) između niskofranačkoga i ripuarsko-srednjofranačkoga. Gotovo u cijelosti pripada istočnolimbursko-ripuarskom prijelaznom pojasu...« (Dialektgeographisch gehört dieses Gebiet zu einer breiten Übergangszone (dem sog. Südniederfränkischen) zwischen dem Niederfränkischen und dem Ripuarisch-Mittelfränkischen ... Es gehört fast gänzlich zum Ostlimburgisch-Ripuarischen Übergangsgebiet.

U Valoniji *Plattdiets*²¹ ima status regionalnog jezika; što u kontekstu belgijskih jezičnih odnosa ima i političku pozadinu: da se smanji utjecaj njemačkoga i nizozemskoga u tom dijelu Valonije. Govornicima *Plattdietsa* time se pružaju razne mogućnosti folklorne uporabe, no ujedno ih se i jače usmjerava na uporabu francuskoga kao jezika civilizacije.

Kelmis je točno na tromedi Belgije, Njemačke i Nizozemske (između br. 16 i 19); u sastavu Njemačke jezične zajednice (žuto; sjeverno i južno od Eupena), s facilitarnom²² uporabom za francuski (čega nema u Neu-Moresnetu). Zapadno je selo Moresnet, u Valoniji (ljubičasto; pokrajina Liège), s istim germanskim govorom kao u Kelmisu ali s francuskim službenim jezikom. Uz cijelu nizozemsku granicu govore se limburški i ripuarski dijalekti, kao i u Voerenu (br. 16, crveno), gdje je službeni jezik nizozemski, a francuski čest omiljeni javni jezik. Zapadno od Voerena opet je malo francusko jezično područje; nakon čega slijedi Limburg (roza, u sastavu Flandrije), gdje je jezik nizozemski. Tamnijim preljevima označene su (facilitarne) općine s pogodnostima za susjedne neslužbene jezike.

²¹ *Plattdiets* kao termin rabe uglavnom flamanski dijalektolozi (a s njima i dio nizozemskih); njemački ga kolege tretiraju uglavnom kao ripuarski. U flamanskom kontekstu radi se o vječnoj borbi između germanske i romanske jezične skupine; mada je u jezičnom pogledu *Plattdiets* skoro jednako njemački koliko i limburški. U govornika *Plattdietsa* etnička svijest pak nije ni njemačka ni flamanska, a najdraži javni jezik im je ipak francuski. V. <https://nl.wikipedia.org/wiki/Plattdiets> i https://en.wikipedia.org/wiki/Low_Dietch_dialects.

²² Tipični termin belgijske jezične politike: uz jedan službeni jezik naselja »facilitirana« je uporaba i drugoga neslužbenoga jezika, kao individualno jezično pravo u općenju s državnim vlastima. Time se jezični status zajednice ne dovodi u pitanje: »Sustav jezičnih pogodnosti u Belgiji odnosi se na niz mjera nastalih kao posljedica stroge podjele zemlje duž crte nizozemsko-francuske jezične granice. Konkretno, radi se o mogućnosti da manjinsko stanovništvo može komunicirati s administracijom na vlastitom jeziku, koji inače nije službeni jezik te pokrajine.« (Les facilités linguistiques en Belgique sont les aménagements apportés au strict découpage géographique du pays induit par la Frontière linguistique; concrètement, c'est la possibilité pour une population minoritaire de pouvoir échanger avec l'administration dans sa langue, n'étant pas la langue officielle de la Région.) https://fr.wikipedia.org/wiki/Facilités_linguistiques_en_Belgique. Sustavniji pregled daje njemačka Wikipedija: <https://de.wikipedia.org/wiki/Fazilitäten-Gemeinde>.



Zemljovid 5. Jezici u Belgiji.²³

Na Zemlj. 5 vidimo dosta monotonu jezičnu kartu Belgije: zemlja je skoro pravocrtno podijeljena jasnom granicom između nizozemskoga i francuskoga jezika. Te monotonosti nestaje kad skrenemo pogled na sjevero-istok: duž cijele nizozemske granice i na svega 25 km zračne udaljenosti od Belgije do Njemačke, službeni jezik mijenja se pet puta,²⁴ iako je izvorni govorni jezik tih predjela skoro isti, tj. slijed srodnih germanskih govora (limburških, ripuarskih i mješovitih). U žarištu toga područja nalazi se i Kelmis, odnosno tri Moresneta (belgijski s francuskim jezikom, Neu-Moresnet s njemačkim i Neutralni Moresnet/Kelmis).

Glavna je značajka jezične situacije u Belgiji trojezičnost, koju obilježava nesmiljena borba između nizozemskoga i francuskoga. Njemačka je jezična zajednica najmanja i relativno beskonfliktna, no ujedno i s najsloženijim jezičnim odnosima i historijom. Dio te zajednice danas je i Kelmis, bivši Neutralni Moresnet, kao i susjedni Neu-Moresnet; ali ne i istogovorni valonski Moresnet, koji je u sastavu valonske zajednice francuskoga jezika.

Oba narječja (t. j. limburško i ripuarsko) prelaze državne granice bez etničkih posljedica: nacionalnost ovdje određuje državna pripadnost, a ne govorni jezik (koji je ionako uglavnom mješovit). Istim dijalektima govore ljudi čija je pripadnost njemačka, flamanska, valonska, belgijska ili nizozemska. Neodređenost tih govora upravo je simbolična.

²³ https://nl.wikipedia.org/wiki/Taalstrijd_in_België.

²⁴ Kelmis – njemački; Blieberg – francuski; Voeren (br. 16 na Zemlj. 5) – nizozemski; pa zatim opet francuski na par kilometara Valonije između Voerena i Limburga, te opet nizozemski u Limburgu (Flandrija).

Etnički i nacionalni osjećaj u Istočnoj Belgiji često nije određen primarnim govornim ili materinskim jezikom (kojih ovdje može biti više). Nekad je i sasvim neodređen; naročito u slučajevima kohabitacije germanskih idioma s francuskim kao drugim jezikom, što se ovdje uglavnom podudara s područjem inače neopredjeljivih germanskih govora, kao što je *Plattdiets*. Tu se u neformalnoj komunikaciji govori germanski (limburški, ripuarski, luksemburški, njemački i sl.), a za javne se funkcije koristi francuski. Tako je i posvuda u porječju Mozela i Rajne; od Luksemburga i Lotaringije sve do Alzasa i tromednoga Basela.

Tu očito na djelu nije (naizgled općevažeća) paradigma prema kojoj se država, etnija i nacija podudaraju s opsegom jezične zajednice. To bi onda bile samo četiri različite pojavnosti istoga kolektiva. U stvarnosti je to zapravo rijetko, a nikad jednostavno; svakako ne u višejezičnoj i etnički kompliciranoj Belgiji, koja u tom smislu donekle liči na Balkan.

Jezične prilike u kraju oko Moresneta

Takve jezične prilike vladaju i u kraju oko Moresneta. Pored njemačkoga, Kelmis ima i francusko ime *La Calamine*, kao i dva imena za rudnik (*Altenberg* / *Vieille Montagne*), koja se javljaju i kao alternativna imena za Kelmis; pored *Kälemes*; kako se zove na mjesnom dijalektu. Stanovništvo Kelmisa i okoline govori prijelaznim limburško-ripuarskim idiomom, no administrativni i zakonodavni jezik dugo je bio francuski; čijim su govornim područjem Kelmis i Moresnet okruženi, kao dio inače frankofone Valonije.

U Kelmisu i Moresnetu crkva se i danas služi francuskim, iako to tamo nije (prvi) govorni jezik. Činjenica da je jezik crkvenog života (dugo bio) francuski pomogla je održanju lokalnog govora, koji stoga nije znatnije preslojen utjecajima jezika Lutherove Biblije, iz kojeg se razvio standardni visokonjemački, nacionalni jezik Nijemaca (i još nekih naroda). Lutherov je zavičaj ionako daleko na istoku Njemačke, a francuski uvijek pri ruci.

Danas je općina Kelmis dio *Njemačke jezične zajednice Belgije*, ostvarene na ozemlju Valonije (žuto na Zemlj. 5), no neki stanovnici i dalje preferiraju francuski kao javni jezik. Općina Kelmis obuhvaća i Neu-Moresnet i Hergenrath, sela istoga dijalekta u kojima je standardni njemački tradicionalno jak, jer su duže vrijeme bila u sastavu njemačke države,²⁵ dok je Kel-

²⁵ Njemački je i nacionalni jezik naroda koji u etničkom i nacionalnom smislu nisu Nijemci, odnosno ne njeguju takav osjećaj pripadnosti i samoopredjeljenja: većine Austrijanaca i Južnih Tirolaca u Italiji (ma kako ih etnički i nacionalno odredili); dijela Švicaraca (u situaciji klasične diglosije) te svih u Lichtensteinu, a na poseban način i Luksemburžana pa onda i dijela Belgijanaca (jedan od službenih jezika Belgije).

mis bio u dvojezičnom Neutralnom Moresnetu. U tim selima slabo se rabi francuski; mada ga većina poznaje.

Selo Moresnet, zapadni susjed Kelmisa, i službeno je dio francuskog jezičnog područja Valonije, iako je izvorni govor tu isti kao i u Kelmisu, Neu-Moresnetu i dalje na zapadu (Voeren, Limburg). Standardni njemački u valonskom je Moresnetu sasvim slabo ukorijenjen budući da francuski ispunjava sve jezične potrebe civilizacijske nadgradnje; a slično i njemački jezik služi kao standardnojezično sredstvo raznim nenijemcima.²⁶

I njemački i francuski ovdje vrše isključivo komunikacijske funkcije, a gotovo nikako simboličke (u smislu pripadanja jezičnoj zajednici s kojom se govornici i etnički identificiraju. Korisnici francuskoga ovdje nisu Francuzi (čak i ako im je to materinski jezik) niti su Nijemci oni što se služe standardnim visokonjemačkim jezikom. Eventualne emocije najvjerojatnije se vežu uz dijalekt, ne uz standardne jezike, koji su ionako tuđi.

Radi se dakle o tri različite jezične situacije na svega tri kilometra udaljenosti, mada većina stanovnika vlada svim tim jezicima. Moresnet je uistinu raskrsnica jezika i naroda. Europa kao da se tu posebno zgusnula.

Pokrajina Voeren: jezici kao sredstvo nerazumijevanja

Odnosi jezičnih zajednica u Belgiji obilježeni su konfliktom, čija se povijest može svesti na nastojanje flamanske zajednice da zaustavi dominaciju francuskoga na štetu nizozemskoga. To ponekad poprima značajke oštra sukoba ili čak jezičnog rata. Posebno je zanimljiv spor koji se vodio oko

U Njemačkoj je to i nacionalni (državni) jezik sjevernih i istočnih Frisa te dijela Danaca i Lužičkih Srba, a u Austriji nekih Slovenaca i Hrvata, dok je u Italiji to standardni jezik ne samo Južnih Tirolaca nego i nekih govornika ladinskoga (kako je i u Švicarskoj za većinu govornika retoromanskoga). Njemački standardni jezik je i nacionalni jezik govornika niskosaksonskoga u Njemačkoj i Danskoj, čiji su govori po mnogočemu bliži nizozemskome nego visokonjemačkome, iako im je etnički i nacionalni osjećaj frizijski ili njemački (dok je govornicima niskosaksonskoga u Nizozemskoj nacionalni jezik nizozemski, a ne visokonjemački). I niskosaksonskim jezikom znači govoriti dva ili tri naroda (treći su Frisi). Niskonjemačkim govore i Danci u Šlezvigu, koji su izgubili danski kao materinski jezik. Što je tu etničko, što državno, a što nacionalno podložno je raznim tumačenjima: nema podudaranja između jezika i narodnosti.

²⁶ Jongen (1972:1,2): »Pretežiti dio stanovništva poznaje i u svakodnevnom općanju koristi dijalekt ... U crkvi se pak propovijeda skoro isključivo na francuskom, a francuski je i jedini jezik škole i uprave. ... U mlađih naraštaja poznavanje pisanog njemačkoga u pravilu je dosta oskudno. (Die überwiegende Mehrzahl der Einwohner kent und gebraucht im alltäglichen Verkehr die Mundart. ... In der Kirche wird fast nur noch Französisch gepredigt, das Französische ist die einzige Schul- und Verwaltungssprache. ... Bei der jüngeren Generation sind die Kenntnisse des Schriftdeutschen in den Regel recht gering.).

pripadnosti oblasti *Voeren*,²⁷ na svega osam kilometara zračne udaljenosti od Kelmisa. Razdvaja ih samo malo područje valonske općine *Plombières* (*Blieberg*), u čijem je sastavu i (valonski) Moresnet, gdje se govori isti dijalekt kao u istočnom dijelu Voerena.



Zemljovid 6.²⁸ Voeren: sporno područje u sjeveroistočnoj Belgiji, s okrugom Tongeren (lijevo), kojem pripada.

Geografska neobičnost odmah upada u oči: flamanska eksklava²⁹ *Voeren*, s tri je strane okružena frankofonom Valonijom (br. 16, crveno na Zemlj. 5), a s četvrte državnom granicom s Nizozemskom (nizozemska pokrajina Limburg), gdje se govore slični dijalekti. Geografski položaj jasniji je na Zemlj. 6 i 7 na kojima se dobro uočava otočnost u prostoru, ali se ne vide jezične granice (kao na Zemlj. 5). Na Zemlj. 6 prikazano je ozemlje flamanske pokrajine Limburg. Okrug Tongeren, komu pripada Voeren, označen je crveno.

²⁷ Izgovor: otprilike između [fu:r^ɛn] i [vu:r^ɛn]. Čest je i naziv *Voerstreek* [fu:rstr^ɛk] (*streek* = kraj, pokrajina).

²⁸ https://nl.wikipedia.org/wiki/Voeren#/media/Bestand:Voeren_Limburg_Belgium_Map.svg.

²⁹ Voeren je limburška *enklava* u Valoniji ali *eksklava* s gledišta Limburga, jer se nalazi izvan njegova ozemlja.



Zemljovid 7.³⁰ Geografski položaj valonske oblasti Voerstreek (Voeren), politički je u sastavu flamanske pokrajine Limburg. Govorni idiom je limburški dijalekt, kao i u Nizozemskoj, a na istoku Voerana i ripuarski, kao u Moresnetu i Kelmisu. S tri strane je okružena stanovništvom Valonije istoga govora, koje pak koristi francuski kao javni jezik.

Vidimo da Voeren nema teritorijalnog dodira s belgijskim Limburgom, kome politički pripada od 1963., nakon dugotrajnih sporenja oko jezika i političke nadležnosti u tom kraju limburškoga i ripuarskoga govora, koji je do tada bio dio Valonije. Izdvajanje pokrajine Voeren iz frankofone Valonije i priključenje flamanskom Limburgu bilo je popraćeno sukobima, u kojima su pale dvije belgijske vlade, a bilo je i blagih oblika oružanih akcija i fizičke sile (kao svojedobno u Južnom Tirolu u Italiji i kantonu Jura u Švicarskoj, prije no što je postao dvojezičan). Jezik je ovdje ozbiljna i potencijalno eksplozivna stvar.

Limburško narječje nizozemskoga jezika i njegovi južni rubovi

Limburški se razlikuje od drugih holandskih i flamanskih dijalekata nizozemskoga jezika toliko da ga Flamanci i Nizozemci inače ne razumiju. Govori se u Belgiji i Nizozemskoj u dvije istoimene provincije (Limburg), a rubno i Njemačkoj gdje se zove *Rheinishes Platt* i drži za njemački dijalekt (v. bilj. 21). Ovaj vitalni vernakular posjeduje bogatu književnu tradiciju i suvremenu pisanu normu (slično kao kajkavski u nas).

³⁰ <https://hoevedewittegans.be>.

Nizozemskoj, gdje se rabi holandski standardni jezik, a govornici limburškoga u nacionalnom su smislu Nizozemci (ali sigurno ne Holanđani!),³³ čak i ako govore dijalektom koji se može odrediti i kao njemački (npr. u mjestu Kerkraade i južnije od njega u ripuarskom pojasu (bijelo na Zemlj. 4). Etnička i nacionalna svijest govornika je nizozemska, flamanska, belgijska ili njemačka; ovisno od zemlje.

Limburški je kao samosvojan regionalni jezik³⁴ službeno priznat u Nizozemskoj, ali ne i u Belgiji, gdje ima najviše govornika. Flamanci usmjeravaju snage na promicanje standardnoga jezika, od kojega neki govori u Belgiji znatno odstupaju (Zapadna Flandrija i Limburg). To je važno zbog jezičnoga rata s francuskim. Nizozemci, u kojih je standardni jezik općeprihvaćen, u Limburgu si mogu dopustiti opušteniji odnos, tako da je lokalni jezik tamo u širokoj uporabi i uživa popularnost kao komunikacijsko sredstvo i izraz regionalnog nizozemskog identiteta. Slično je i u našim kajkavskim i čakavskim krajevima. Ovdje se narječju pripisuje značajan vrijednosni identitet, a standardnom jeziku (samo) instrumentalni.

Tuđi jezik svòjim, od svoga se tuđim!

No u pokrajini Voeren pitanja pripadnosti nisu tako jednostavna jer je tu u igri i francuski, kao drugi jezik tamošnjih belgijskih državljana. Francuski je ovdje nerijetko popularniji kao javni jezik, unatoč službenom statusu nizozemskog.³⁵ Mnogi znaju i njemački i nizozemski (bar dijalekt), no ključno je pitanje koji će se jezik izabrati za javne uloge (upravu, crkvu, škole itd.). Tu francuski stoji iznimno dobro, a ranije je to bilo još izrazitije.

No, ni to nije sasvim jednostavno. Iako je velik broj žitelja Voerena bio skloniji francuskom, koji je čest i kao prvi jezik obitelji, na lokalnim izborima uvijek je pobjeđivala nizozemska opcija, zato što na njima smiju sudjelovati i stalno naseljeni stranci; a to su ovdje nizozemski državljani, koji se rado sele u Belgiju radi poreznih pogodnosti. Oni su bili jezičac na vagi koji je pretezao pri izjašnjavanjima za službeni jezik. Tim Nizozemcima francuski je stran jezik jer s njim nisu odrasli kao Belgijanci u Voerenu, koji

³³ Holanđani *stricto sensu* samo su stanovnici provincija *Sjeverna Holandija* (Amsterdam, Haarlem itd.) i *Južna Holandija* (Leiden, Den Haag, Rotterdam itd.). U nizozemskom Limburgu Holanđanima se nazivaju svi koji ne govore limburški (slično kao što Bavarci sve druge Nijemce zovu Prusima; a tako čine i govornici Plattdietsa).

³⁴ Nizozemski termin glasi *streektaal* »regionalni jezik« (od *streek* »oblast, regija, pokrajina« i *taal* »jezik«); što odgovara našem terminu *narječje* ili stručnom nazivu *idiom* (narječje se sastoji od dijalekata i mjesnih govora).

³⁵ Što je bilo uobičajeno prije stotinjak godina i u elitnim slojevima graničnoga Maastrichta u Nizozemskoj.

privatno govore istim limburškim ili ripuarskim idiomom kao i Nizozemci. Tako je glasovima Nizozemaca odlučeno da se u belgijskom Voerenu uvede flamanski kao službeni jezik.

Uvođenje nizozemskoga ogorčilo je mnoge Belgijance Voerena koji ne vladaju standardnim nizozemskim (flamanskim) jezikom, mada inače govore jednim njegovim dijalektom. Organske osnove standardnih jezika (holandska i brabantaska) dosta su udaljene od njihovih govora, koji su periferni čak i u limburškom kontekstu. Na nizozemskom nisu školovani niti su se njime služili za civilizacijske potrebe, pa im je on doista bio stran. Belgijski govornici limburškoga u Voerenu stoga su radije birali francuski standardni jezik, jer ga već dobro poznaju i s njim su se zbližili školovanjem. Riječ je o klasičnoj situaciji diglosije kombinirane s dvojezičnošću, koja je dugo bila stabilna i beskonfliktna.

Granica limburških i ripuarskih govora upravo je oko Moresneta. To je ključno za razumijevanje jezičnoga rata u Voerenu, prema formuli: *ako je neki govor lingvistički bliže limburškom nego ripuarskom onda to pripada nizozemskom jeziku (t. j. flamanskom), a tko govori limburški po narodnosti je Flamanac*. To onda znači da to područje treba pripasti Limburgu, koji je dio Flandrije (etničke i jezične zajednice nizozemskoga jezika u Belgiji); odnosno da ga treba izdvojiti iz Valonije; gdje je službeni jezik francuski (mada Valonci u etničkom smislu nisu Francuzi, kao ni Švicarci francuskoga jezika).

Belgijski kompromis i jezični rat u pokrajini Voeren

U belgijskim uvjetima jezični sporovi mogu imati izravne posljedice na političku geografiju, budući da je zemlja podijeljena upravo prema jezičnim načelima. Stoga se jezično pitanje u Voerenu na kraju svelo na teritorijalno. To je dovelo do posebnih komplikacija, budući da je s belgijske strane Voeren potpuno okružen Valonijom i francuskim jezikom. Kako ga onda izdvojiti i pripojiti Flandriji?

Na kraju je pronađeno kompromisno rješenje, koje samo Belgijanci mogu razumjeti: *Voeren je u geografskom smislu ostao dio valonske provincije Liège, a u političkom pogledu priključen je flamanskoj zajednici (Limburgu)*. Cijena toga kompromisa bila je mala: da je geografija u neskladu s politikom. S druge strane, riješen je spor: Vuk sit i kože na broju!

Mora se dodati i to da se Belgijanci prema svojim paradoksima uvijek odnose s lijepom dozom humora. Što je situacija paradoksalnija, veća je vjerojatnost da je izvorno belgijska. I po tome Belgija ponekad liči na Bosnu.

No kako postići da se stanovništvu jezično udovolji, a da se pri tome ne dijeli teritorij? Evo još jednoga primjera tipično belgijskoga kompromi-

sa iz već spominjane valonske općine *Plombières/Blieberg*, smještene između Voerena i Kelmisa. Službeni jezik tu je francuski s *uspavanim pogodnostima*³⁶ za govornike nizozemskoga i *dragovoljnim pogodnostima* za govornike njemačkoga (koje do danas nisu bile korištene!). Koncepti *uspavanih i dragovoljnih pogodnosti* plod su tipično belgijskog domišljanja u situaciji višjezičnosti i nemogućnosti da se neki kraj jezično i etnički odredi. I to su tipično belgijski politički kompromisi: više su simbolične i političke naravi nego što su praktična rješenja.³⁷

Eto kako izgleda neposredno etničko i jezično susjedstvo Kelmisa, odnosno Neutralnog Moresneta; svijet kome on pripada. Taj je sjeveroistočni kut Valonije dakle trojezičan (s ripuarskim i četverojezičan). No u svakoj su mikroregiji jezični odnosi drugačiji.

Jezično stanje u tri Moresneta

Razmotrimo sada jezične režime u tri Moresneta, tri naselja s istim govornim idiomom: Neu Moresnet ima samo njemački (bez francuskoga, koji opet svi poznaju); Kelmis je službeno njemački s facilitarnom uporabom francuskog, a valonski Moresnet samo francuski (s *uspavanim i dragovoljnim* opcijama za druge jezike!), dok je Voeren službeno nizozemski, s neformalnom uporabom francuskog i, naravno, limburškog i ripuarskog idioma, koji su najčešći obiteljski jezik u svim naseljima Voerena. Jezični odnosi i omjeri variraju od mjesta do mjesta. Tako je, na primjer, u selu Remersdaal, na istočnom rubu Voerena, crkveni jezik samo francuski; danas govorni jezik 80 % stanovnika naselja. Ostali govore ripuarski, koji je ranije bio jezik cijele zajednice. Svi ti različiti jezični režimi postoje na crti od jedva devet kilometara zračne udaljenosti!

Neobičnost je slučaja Voeren u tome da se jezični ratovi obično vode između govornika različitih jezika no ovdje je sukob podijelio zajednicu istoga narječja, dijalekta i govora istoga jezika: limburškog nizozemskog ili ripuarskoga. U Voerenu su strasno branili svoje pravo da koriste

³⁶ Nizozemsko-francuske termine *facilitair* odnosno *facilités / faciliteiten* ovdje prevodim s »pogodnosti«.

³⁷ »Time se zakonski ostavlja otvorena mogućnost da se i kasnije mogu uvesti pogodnosti ili upravne mjere za govornike nizozemskoga, odnosno njemačkoga jezika. *Do danas službeno još nije zabilježeno korištenje ovih pogodnosti.*« (Dabei wurde jedoch per Gesetz die Möglichkeit offen gelassen, später noch Fazilitäten in Verwaltungsa-ngelegenheiten für Niederländisch- und/oder Deutschsprachige einzurichten (»Ruhende« Fazilitäten). *Bis heute ist offiziell kein Gebrauch von diesen Fazilitäten gemacht worden.* <https://de.wikipedia.org/wiki/Plombières>. Nema potrebe da se te mogućnosti koriste, ako svi znaju francuski.

francuski, nasuprot stavu da im materinski dijalekt treba određivati izbor standardnog jezika, što je njima bilo neprihvatljivo.

Zamislimo, na primjer, da se zadarskim Arbanasima ponudi uvođenje albanskoga umjesto hrvatskoga ili istarskim Čićima rumunjskoga? Time bi oni odjednom postali nepismeni, jer ne poznaju standardne jezike svoga materinjega idioma. No i jedni i drugi u ranijim vremenima mogli su prihvatiti talijanski. Nije to standardna sociolingvistička situacija, ali nije ni sasvim rijetka. I tu se vrijednosni identitet i etnički identitet veže uz govorni jezik, dok se standardnome pripisuje funkcionalni i instrumentalni.

To su ovdje normalni odnosi. Spor nastaje samo kad ovi višejezični ljudi moraju odabrati jednu od susjednih opcija, dok inače žive u miru sa svakom od njih. Ako im se jedan jezik oduzme, osjećaju se osakaćenima. Ako pak jedan moraju izabrati time ih se stavi u nemoguću situaciju: što god izabrali gube jedan važan dio svog slojevita identiteta. Povijest je pokazala da to na njih može djelovati pogubno, jer nakon svakoga izbora nužno dođu u sukob s onim što nisu odabrali. Ako pak ništa ne izaberu, bit će u sporu sa svim susjedima, zato što ništa nisu izabrali. Sve dok odbijaju doći u sukob sa sobom samima, vanjski ih svijet vidi kao predmet spora, što se uvijek prelama na leđima Moresnećana.

Jezični rat postojan je dio belgijskoga folklora, no pitanje Voerena bilo je ozbiljno: borba se vodila oko temeljnih načela na kojima počiva belgijska država. Nitko nije popuštao jer su implikacije bile dalekosežne. Voeren je Balkan zapadne Europe u mikroizdanju: ovdje i male stvari mogu imati velike posljedice.

Amikejo, zemlja prijateljstva: Esperanto u Moresnetu

Ni mikrozemljica Neutralni Moresnet nije mogla izbjeći usudu svoga položaja. Stanovništvo je bilo mješovito, govorni jezik starosjedilaca bio je jedan; dva su jezika bila službena (njemački i francuski), a treći pri ruci (nizozemski). Nije se moglo uzeti samo jedan od njih jer je svaki izbor nosio neželjene posljedice: to bi Moresnet svrstalo uz neku od strana u sporu i sukobilo s drugima, a one se ionako nisu mogle dogovoriti. Time bi bila izgubljena gotovo utopijska sloboda nepripadanja nikome. Višejezičnost je ovdje bila jedini siguran način postojanja i jamstvo spokoja. A i inače: nitko u Moresnetu višejezičnost nije ni vidio kao problem, već kao rješenje.

Godine 1907. dva su lokalna esperantista i slobodna zidara, rudnički liječnik Wilhelm Molly (Nijemac) i Gustav Roy (Francuz) predložili originalno rješenje jezičnog pitanja: da od Neutralnog Moresneta naprave prvu esperantsku zemlju na svijetu, nazvanu *Amikejo* (»stanište prijateljstva«).

Bilo je to vrijeme kad je umjetni međunarodni jezik esperanto bio veoma popularan kao moguće rješenje jezične raznolikosti u svijetu. Neutralni Moresnet ovdje nastupa sasvim avangardno; iskače iz svoje neznatne geografije u svjetsku dimenziju.

Kao jezik koji ne pripada nijednom narodu, već samo svojim raznorodnim govornicima, esperanto je nosio ideju bratstva i jednakosti svih ljudi bez obzira na porijeklo. Predlagala se nova paradigma međunarodne komunikacije: u središtu su pojedinci koji razgovaraju, a ne nacije predstavljene svojim jezicima. Komunikacija bi time postala ono što primarno jest: razgovoranje, a ne pregovaranje.

Esperanto se dakle nudio kao izvrsno rješenje za Moresnet, koji je već imao četiri jezika, a nije mogao ni htio izabrati jedan od njih. Esperanto i Moresnet bili su kao stvoreni jedno za drugo. Činilo se da postoje lijepi izgledi za susret između ova dva simpatična gubitnika: jezik bez zemlje i zemlju bez jezika koji bi odgovarao njezinoj pravoj naravi. Tim više što je dr. Molly već ranije vodio odlučnu kampanju za proglašenje neovisnosti Moresneta, odnosno dokidanje ovisnosti od Belgije i Njemačke i privremenosti statusa.

Na međunarodnom kongresu esperantista 1908. u Dresdenu, Gustav Roy dobiva podršku Središnjeg ureda esperantista da se glavni ured iz Den Haaga premjesti u Kelmis i da se tu održi međunarodni kongres esperantista. Obje su strane tom odlukom bile zadovoljne.

Nažalost, brak između esperanta i Moresneta nikada neće biti sklopljen, iako je jedno vrijeme bio probno konzumiran. U to je doba 140 ljudi (3,5 % stanovništva) u Neutralnom Moresnetu učilo esperanto. Skladana je i himna *Amikejo*, s tekstom na esperantu i lijepom melodijom, a uz novi identitet išli su i prigodna zastava i grb. I autor esperanta, dr. Lazar Ludwig Zamenhof, podržavao je ideju. No to nije puno značilo jer je na kraju Središnji ured (*Centra oficejo*) odustao od svojih obećanja i povukao potporu.

Stvar se pokazala politički osjetljivom i rizičnom, što je dovelo do razočaranja i naglog pada zanimanja za esperanto u Moresnetu, koji je uz svoja četiri jezika želio usvojiti i peti, kao rješenje ograničenja s kojima su bila povezana ova četiri. Time se htjelo naglasiti neutralnost i nadnacionalnost Moresneta, ali i pobjeći od statusa spornog teritorija, priključiti se svijetu kao nešto novo i neovisno od usuda mjesta. Doslovno: preskočiti svoju sjenu.

Godina 1908. predstavljala je vrhunac u povijesnom sazrijevanju Moresneta. Još u kolovozu, nakon dobrih vijesti iz Dresdena, činilo im se da se

zvijezde mogu skinuti s neba, koje se tu spuštalo sasvim blizu do njihova Brda ponad rudnika (*Bärech*, na kelmiškom). Svijetla budućnost nudila se kao na dlanu. Jezik nade i Moresnetu je pružio nadu.

No, bit će to i godina iznevjerenih nada, nakon što esperantisti priznaju da su se preračunali dajući olaka obećanja.³⁸ Povijest se tu uplašila mogućnosti da bude odvažna. Da iskoči iz šablona. Nakon kongresa u Dresdenu – koji nije promijenio ništa – u Moresnetu će zaboraviti na esperanto. Uskoro će ovdje imati ozbiljnjih briga.

Moresnet kao plijen

Šest godina kasnije, izbio je Prvi svjetski rat u kome je Njemačka okupirala i anektirala Neutralni Moresnet. Bio je to početak njegova kraja. Stanovnici će sada postati punopravni njemački državljani, sa svim pravima i dužnostima koje idu uz to. A glavna dužnost bila je vojna služba, što se posebno tragično završilo za mirnu zemlju Amikejo. Moresnećani nisu bili nimalo skloni da se međusobno ubijaju zbog različita porijekla, jezika ili odanosti stranim državama, čak i kad su to bile ranije domovine nekih od njih. Njih se ionako ništa nije pitalo. Onako mali, ipak su bili željeni plijen.

Nakon Prvoga svjetskog rata Neutralni Moresnet priključen je Belgiji. Zavjesa je pala: time je Neutralni Moresnet prestao postojati kao zaseban teritorij. Opet je bio plijen. Belgija će kao ratnu naknadu dobiti i niz naselja duž granice s Njemačkom: od Neu-Moresneta prema Eupenu i St. Vithu (*Istočni kantoni*). I njihovi govori su mješoviti (a samo jednim dijelom nedvojbeno njemački). Ima ih raznih: od limburških i ripuarskih (Plattdiets) do luksemburških na jugu. Od tih će se naselja, skupa s Kelmisom, 1963. osnovati *Belgijska zajednica njemačkog jezika*.

Belgija se prema svojim novim građanima njemačkoga jezika odnosila s nepovjerenjem i ne baš blago. *Tim se Nijemcima nije moglo vjerovati!* – mislili su Belgijanci. Na njih se izlila sva žuč zbog njemačke agresije. Međutim, na te su ljude i Prusi³⁹ slično gledali kad su njima vladali: nisu im se baš činili dobrim Nijemcima. Neutralni Moresnećani iz Kelmisa za Belgijance su bili Nijemci, dok su Nijemci željeli da oni to budu; čak i kad oni te osjećaje nisu dijelili. Međutim to im Valonci nisu vjerovali, čak i kad im to objasne na najboljem francuskom. Tako su Moresnećani, stradali i od jednih i od drugih zbog svoje prividne neodređenosti, koja je pak njihova prava narav.

³⁸ Bilo je otpora toj ideji i među belgijskim esperantistima u susjedstvu. Esperantsko društvo obližnjeg grada Verviers osudilo je plan G. Roya izjavom na francuskom i esperantu (*La Belga Sonorilo* 1908 / 6: 21.88: 314).

³⁹ Govornici Plattdietsa Nijemce nazivaju Prusima, kao i Bavarci.



Zemljovid 9.⁴⁰ Zajednica njemačkog jezika (ZNJJ), osnovana 1963. Geografski je u sastavu Valonije, a u političkom smislu jedna od tri jezične zajednice koje tvore belgijsku federaciju. U ZNJJ je i općina Kelmis, sa svojom posebnom stogodišnjom povijesti kao Neutralni Moresnet. Druga dva naselja te općine (Neu Moresnet i Hergenrath) bile su u sastavu Njemačke od 1816. do 1920. i tijekom 2. svjetskoga rata. I u općinama Malmédy i Waimés ima manji broj govornika njemačkoga, koji je tu drugi službeni jezik uz francuski. Zajedno s općinama njemačke jezične zajednice čine tzv. Istočne kantone.

Usprkos govornom jeziku, nacionalni osjećaj u graničnom području Belgije, Luksemburga i Francuske (Lotaringija i Alzas), uglavnom nije njemački (Kao što jest s njemačke strane granice, gdje se govore isti dijalekti ali uz standardni visokonjemački, koji tu postupno prevladuje, vršeći ujedno simboličku i praktičnu funkciju sredstva nacionalnog sjedinjavanja

⁴⁰ https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Karte_Deutschsprachige_Gemeinschaft.svg.

jezične zajednice). U Francuskoj su to pak *patois*, koji se radije predstavljaju kao zasebni manjinski jezici i nositelji posebnog etničkog osjećaja unutar francuske nacije. Na taj način nemamo nacionalne manjine, već samo izolirane jezične zajednice.

Chaplin i Moresnet. Esperanto kao jezik geta

Najpoznatija aluzija na Moresnetovu epizodu s esperantom Chaplinov je film »Veliki diktator«, koji se zbiva u zamišljenoj zemlji Tomainiji (aluzija na nacističku Njemačku). U filmu se koriste javni natpisi na esperantu u židovskom getu Tomainije, očito radi Hitlerova neprijateljstva prema esperantu. On je taj jezik držao za moguće sredstvo židovske urote s ciljem da ovlada svijetom.

S nastupom nacizma nacija će se početi poimati kao *Lebensraum*, životni prostor jedne skupine definirane rasno i/ili etnički. Ti su koncepti nacije i danas živi, a nastali su u interbellumu: od Moresneta do Hitlera. Nacija se i danas ponekad doživljava kao biološka, evolucijska kategorija, ne nužno kao politička zajednica ljudi raznoga porijekla.



Slika 1. Jedan od natpisa na esperantu u Chaplinovu filmu »The Great Dictator«.

Druge se narode ili trpi kao manjine (koje su se zatekle s krive strane granice) ili ih se želi riješiti. Manjine će postati problem, iako je to aritmetička besmislica. Uobičajeno rješenje bila je »repatrijacija« manjina u »matične« zemlje, u kojima one nikad nisu živjele. Pri tome su najgore prošli oni koje se nije imalo kamo »repatriirati«, Židovi i Romi/Sinti; ti vječiti »drugi«. Za njih su nacisti tvrdili da narušavaju »rasnu higijenu«.

Tako se moglo dogoditi da je po starom poimanju nacije kao zajednice svih građana države, Otto Frank (otac Anne Frank) bio dva puta odlikovan kao njemački vojnik u Francuskoj za 1. svjetskoga rata; da bi petnaestak godina kasnije prestao biti Nijemac: život mu je bio ugrožen, kao i svim ljudima slična porijekla ili vjeroispovijedi. Život ovoga njemačkoga junaka, kao ni Alberta Einsteina, u Njemačkoj više nije vrijedio ni pfe-ninga.

Neposlušna stvarnost nije odgovarala ideji »idealne« države/nacije. Od *égalité*, *fraternité*, *liberté* važnije će postati *unité*, i to po cijenu prva tri načela. Time je najavljen početak kraja sna o slobodi i jednakosti, a napose bratstvu među ljudima. Doći će vrijeme kad će to postati ružne riječi, pa će se Chaplin odlučiti za jedinstven postupak u povijesti filma: da ga završi eksplicitnom političkom porukom; zaključnim govorom, koji se smatra jednim od najvažnijih u suvremenoj povijesti.

No, čulo ga se samo u Americi: njegov je film posvuda u Europi bio zabranjen. Jednoumlje je uhvatilo maha, ne samo u Njemačkoj. A svuda se proširio strah; stanje u kome sloboda loše uspijeva. U sabirnim logorima među prvima su završili njemački esperantisti; a napose oni lijeve orijentacije; promicatelji *židovskoga* jezika, kojega Hitler nije zaboravio spomenuti u svojoj programskoj knjizi *Mein Kampf*.⁴¹

U tim se promjenama sada već bivši Moresnet nije mogao snaći, a neće ni kasniji svijet; koji više neće znati živjeti s različitostima: ideal će biti istost, jednost. Moresnet je proglašen za nemoguć, osuđen na zaborav. *Multikulti war gescheitert!*

⁴¹ »Sve dok Židovi ne zagospodare drugim narodima, oni se – htjeli to ili ne – moraju služiti njihovim jezicima. No kad ih jednom zasužnje, svi bi trebali naučiti jedan univerzalni jezik (npr. esperanto) kao dodatno pomagalo koje olakšava židovsku dominaciju nad njima!« [*Solange der Jude nicht der Herr der anderen Völker geworden ist, muß er wohl oder übel deren Sprachen sprechen, sobald diese jedoch seine Knechte wären, hätten sie alle eine Universalsprache (z.B. Esperanto!) zu lernen, so daß auch durch dieses Mittel das Judentum sie leichter beherrschen könnte!*] [Adolf Hitler, *Mein Kampf*, Zwei Bände in einem Band - Ungekürzte Ausgabe, Zentralverlag der NSDAP., Frz. Eher Nachf., G.m.b.H., München: p. 337].

Moresnet kao domovina

Identitet ljudi iz Neutralnoga Moresneta bio je složen: bilo je tu Flamanaca, Valonaca, Belgijanaca, Nijemaca, Nizozemaca i Francuza.⁴² No prevladavao je osjećaj pripadanja lokalnoj zajednici. Njemački okupator nije to mogao razumjeti, kao ni susjedni Belgijanci i Nizozemci. Po jedan jezik i identitet za svaki kvadratni kilometar inače beznačajne zemljice, bilo im je malo previše! Nije ni čudo: toga je bilo samo u Moresnetu.

Vidjeli smo da ovdje nije uobičajeno da govorni jezik određuje nacionalnost; tim više što je državna pripadnost bila promjenjiva. U prednapoleonskom Vojvodstvu Limburg, kao i u doba nizozemske vlasti nad Belgijom, tu se pretežno koristio francuski. Pokušaji iz Den Haaga da se francuski istisne u korist nizozemskoga naišli su na neočekivan otpor upravo među govornicima nizozemskoga, odnosno društvenom elitom Flandrije. Ona je branila svoj dvojezični identitet: najbolje su funkcionirali sa svoja dva jezika. To Nizozemci nisu mogli razumjeti. Nastupit će bolan proces odcjepljenja Belgije, u kome će Nizozemci spoznati da su Flamanci posebna nacija: doduše istoga jezika ali istodobno i rado dvojezična. Stotinjak godina kasnije Belgija će se pak naći u jezičnom ratu sama sa sobom.

I činjenica da se raspala nekadašnja višejezična Ujedinjena kraljevina Nizozemska naučila je ljude u Moresnetu da država može biti slučajna i prolazna stvar u životu pojedinca; da se to ne može ni izbjeći ni izabrati, a ujedno i nešto od čega se može stradati. U takvim se prilikama grupni identitet razvije kao zavičajni, jer se ne može uklopiti u integracijske procese u susjedstvu, što inače dovedu do poistovjećenja državnog i nacionalnog, odnosno etničkog i političkog identiteta unutar granica jednog jezika.⁴³

Zato je ovdje jezičnim prilikama Moresneta i okolice posvećeno dosta pozornosti; sve do u brojne detalje: jezično je stanje tu doista iznimno, pa su takve bile i posljedice za razvoj mjesnoga identiteta. U tom prijelaznom području sa složenom skalom identiteta ne vrijede uobičajena pravila.

⁴² Tu su se našli i neki ruski i talijanski ratni zarobljenici ili je zalutao pokoji Amerikanac.

⁴³ To se u nas dogodilo s Rusinima, koji nakon preseljenja u Panoniju nisu sudjelovali u procesima formiranja ukrajinske ili slovačke nacije. Pri tome je jezični identitet igrao važnu ulogu zbog znatnih razlika prema ukrajinskom književnom jeziku, koji se formirao na daljim istočnim dijalektima. Bliskost slovačkom jeziku (rusinski se u lingvističkom smislu najbolje može opisati kao istočnoslovački) bila je prije razlog da se prema Slovacima uspostavi jasna etnička distanca nego da im se približi, jer se Rusini od Slovaka razlikuju svojom grkokatoličkom vjerom, koja ih pak približava zapadnim Ukrajincima.

Na primjeru Voerena vidjeli smo da je tako i u susjedstvu Moresneta (i na istoku i na zapadu), gdje počinju zone njemačkoga, odnosno nizozemskoga jezika i flamanskoga osjećanja. Ovi su Belgijanci navikli skladno živjeti s tri javna jezika, čak i kad privatno govore četvrti; koji je jedini doista njihov (mada im ni ostali nisu tuđi).

Neutralni Moresnet postojao je dovoljno da se tu razvije poseban identitet i osjećaji pripadnosti, mimo susjednih nacija (tim više što je belgijski identitet fragmentaran). To ne znači da su stari zavičajni identiteti bili nestali, no oni nisu bili predmet spora ili su postojali tek kao neizbježna prtljaga iz prošlosti. Tijekom 104 godine postojanja u Moresnetu su stasala tri naraštaja. Mnogima je Neutralni Moresnet bio jedina domovina: toliko malena da manja nije mogla biti, no ipak domovina. Nešto im se drugo i nije nudilo, osim kao prijetnja.

Čovjek sa šest državljanstava, dva imena i dva prezimena

O Moresnetu i sudbini tih graničnih »Nijemaca« – koje su ih svi htjeli uzeti, a nitko prihvatiti – nedavno su se pojavile dvije knjige na nizozemskom jeziku, koje temi prilaze na dva različita načina. Ti se pristupi plodno dopunjuju, pa ih je uputno čitati jednu za drugom. Jedna je prevedena na njemački i esperanto, a druga na njemački i talijanski jezik.⁴⁴

David Van Reybrouck u svojoj pitko pisanoj knjižici *Zink* prati sudbinu Josefa Rixena, kojega je kao vanbračno dijete, 1903. godine u Neutralnom Moresnetu rodila majka Njemica iz Mönchengladbacha. Da izbjegne društvenu sramotu, nakon što je kao kućna pomoćnica zatrudnjela sa svojim poslodavcem u Düsseldorfu, doselila se u Moresnet, gdje se porodila. Josefa je usvojila obitelj Pauly iz Moresneta, čije je prezime i sam kasnije dobio. Nova mu je obitelj nadjenula ime Emil, jer su već imali jednog Josefa. Dobio je i lokalno državljanstvo posvojitelja: *neutralno*. Dogodila se potpuna zamjena identiteta: Nijemac Josef Rixen postao je Moresnećanin Emil Pauly!

Jedva šesnaestogodišnji pekar Emil Pauly, bivši Josef Rixen, oženio se 1919. godine Nizozemkom sasvim francuskog imena Jeanne Lafèbre, s kojom će imati jedanaestoro djece. Supruga u početku nije govorila tri od Emilova četiri jezika, ali morat će ih sve naučiti, mada su ovdje svi dobro razumjeli njezin nizozemski, važan susjedni jezik. Svi su ti jezici malom Moresnetu trebali za normalan život na njegova 3,5 četvorna kilometra.

⁴⁴ Van Reybrouck 2016, 2017 i 2018. i Dröge 2016 i 2017.

Dvadesetogodišnjak Emil-Josef služio je 1923. svoju treću državu, Belgiju, kao okupacijski vojnik u njemačkom gradu Krefeldu, tik uz nizozemsku granicu, a nedaleko od Mönchengladbacha. Strani vojnici nisu bili omiljeni u poslijeratnoj Ruhrskoj oblasti, čak i ako su bili njemačkoga porijekla.

Emil-Josef odlučio je posjetiti biološkoga oca i djeda u Düsseldorfu, no oni ga bijesno izbacuju zbog omražene belgijske uniforme. Nije im stigao objasniti da ju sam nije odabrao, kao ni svoje državljanstvo, već treće u nekoliko godina. Ni svoj njemački jezik: njemu materinski, a ujedno i tuđ. U Kelmis se vratio svjesniji no ikad da više ne može biti Nijemac, usprkos ocu i majci, koji su to bili. U ovom slučaju: Krv je bila voda. Na djelu su bile moćnije sile.

»Svojih« se Nijemaca Emil-Josef neće lako riješiti. U svibnju 1940. u goste će mu nepozvana doći Hitlerova Njemačka, koja opet okupira i anektira belgijski Kelmis, Moresnet, i ostale njemačke općine istočnih kantona, koje je 1919. morala ustupiti Belgiji. Njemačka je propaganda to nazvala "repatrijacijom", povratkom domovini.

Tome se u Moresnetu nisu obradovali. Znali su što ih čeka. Moresnetanci će još jednom postati Nijemci. Opet će morati ratovati i služiti nemilu gospodarstvu; jednako nevoljko i s jednako tragičnim posljedicama kao i u Prvom svjetskom ratu. Činjenica da govore skoro isti jezik kao i Nijemci bila je izvor dobra dijela njihove nesreće.

Emil-Josef Pauly-Rixen – čovjek s dva imena i dva prezimena, a ranije i neutralna državljanstva – vraća se u istu vojarnu u Krefeldu. Kao da se na njemu obistinio proročanski stih Branka Miljkovića: *Budućnost nije sve ono što će doći, mnogošta će se jednostavno ponoviti*. No, ovaj put nosi njemačku uniformu i svoje njemačko ime, Josef Rixen. Po treći put u životu bio je Nijemac, a po drugi put se našao u uniformi koju radije ne bi nosio. Njemačko državljanstvo, koje bi mu rođenjem inače pripadalo, nije mu pristajalo; baš kao ni francuski jezik, koji se pravio da je njegov kad se njime služio izvan obiteljskoga doma u Moresnetu. Ni kelmiški govor, koji se kadikad pravi da je nizozemski.

No ipak: to je jezično četvorstvo skladno spajalo inače nespojivo: bilo je nužno da ljudi mogu ostati ono što jesu. Na sličan će način trojezični Luksemburžani izraziti bit svoje nacionalnosti: *Mir wëlle bleiwe wat mir sinn* (»Želimo ostati to što jesmo«).⁴⁵

⁴⁵ Iz patriotske luksemburške pjesme *De Feierwon*, napisane 1859. na luksemburškom jeziku.

Emil-Josef državljanstva je mijenjao kao cipele, a da ga nitko nije za to pitao: rođen je kao Nijemac, adopcijom je postao »Neutral«, a zatim je opet kratko bio Nijemac pa onda Belgijanac pa zatim i po treći put Nijemac, da bi život završio kao Belgijanac. Ukratko: šest je puta mijenjao putovnicu, da bi mogao živjeti na svoja tri četvorna kilometra u Kelmisu! *Nikada se u životu nije selio ... Nije prešao nijednu granicu: granice su prelazile njega.*⁴⁶

U tom sukobu lojalnosti njemački vojnik Rixen odlučio je dezertirati. Vraća se u Moresnet, gdje ga pak uhićuju zbog služenja Nijemcima; i to ne kao Belgijanca kolaboracionista već kao Nijemca, vojnika Wehrmachta! Kao »njemački« ratni zarobljenik provest će više od godinu dana na prisilnom radu i na kraju postati slomljen čovjek. Ostatak života provodi zureći kroz prozor, pušeci jednu za drugom. Na osmrtnici mu je pisalo: *Moj život bio je od samog početka jedino patnja.*⁴⁷ Kako god ispalo, on je za nekoga uvijek bio na krivoj strani: uvijek onaj drugi. To je sudbina stanovnika Neutralnog Moresneta.

David Van Reybrouck, jedan od ponajboljih belgijskih pisaca povijesnog žanra, nije mogao naći zorniji primjer da oslika sudbinu ljudi iz Moresneta. Njegova mala ali zanimljiva knjiga vrijedna je čitanja zbog raznih detalja što otkrivaju svu apsurdnost u životu te jedinstvene zemljice, koju povijest nije mazila pa je težila postati domovinom neutralnog jezika esperanta, jedinog koji bi bio primjeren njezinoj situaciji.⁴⁸

Od neutralnosti do Belgije

Iste godine pojavila se još jedna knjiga na nizozemskom jeziku na tu temu.⁴⁹ Naslov joj u prijevodu glasi: *Moresnet – nastanak i nestanak jedne zaboravljene susjedne zemljice*. Godinu kasnije izašao je njemački prijevod pod naslovom: *Ničija zemlja. Nevjerojatna (pri)povijest o Moresnetu, mjestu koje zapravo uopće nije smjelo postojati.*⁵⁰ To je opsežna povijesna studija, nagrađena kao najbolja povijesna knjiga godine. Pisana kao esej, doima se kao napet roman. Čita se u dahu, kao i Reybrouckova knjiga »Zink«, što

⁴⁶ Reybrouck (2016:54).

⁴⁷ *Mijn Leben war von Anfang an ein Leidensweg* (Van Reybrouck 2016:6). Izraz *Leidensweg* (doslovno: »put patnje«) mogao bi se prevesti i kao »Križni put«.

⁴⁸ Izašla su i dva izdanja knjige *Zink* u prijevodu na esperanto (Van Reybrouck 2016 i 2017). V. prikaz ova dva prijevoda (Rašić 2018). Prvotisk iz 2016. godine vrvio je jezičnim pogreškama. U drugom izdanju to je uglavnom ispravljeno. Moresnet je, naravno, i važan dio kulturne baštine esperantske jezične zajednice. Lokalni esperantisti iz sve tri zemlje njeguju uspomenu na Neutralni Moresnet.

⁴⁹ Dröge 2016.

⁵⁰ Dröge 2017.

je sasvim osobna priča o Emilu-Josefu, pa je time ljudskija i ilustrativnija. Drögeova knjiga je dokumentirana i svježije pisana historiografija koja podrobno opisuje nastanak neutralnog teritorija, kao posljedice neuspjelih pregovora, razvoj dvojne uprave nad njom, povijest rudnika cinka (kojim su, među ostalim, presvućeni krovovi Pariza), bizaran rat oko statusa poštanskih maraka Moresneta (koje danas predstavljaju izuzetnu vrijednost u filateliji), nastanak destilerija alkohola i kockarnica, dvije okupacije i konačno nestanak neutralnoga Moresneta. Posebno je zanimljivo kako je funkcionirala uprava Kelmisa, npr. matična služba (na njemačkom), gradonačelnik i stogodišnji život bez izbora i lokalne politike, te zakonodavstvo (jer su jedini zakoni o kom su se strane u sporu mogle složiti bio već inače prevaziđeni napoleonski *Code civile* i *Code pénale*); ukratko sve ono što je Neutralni Moresnet doista činilo posebnim slučajem u povijesti.

Zanimljivo je da tijekom 104 godine postojanja Neutralni Moresnet nije imao demokraciju ni izbore (gradonačelnika su postavljale susjedne zemlje), a opet je bio mjesto velike individualne slobode i sigurnosti za sve svoje stanovnike. Nije bilo policije ni zatvora ali ni kriminala. Bila je to neka vrsta anarhističkog ideala, no opet dobro uređena zemlja, a to je značajno diktirala i čvrsta organizacija oko rudnika. Iako je rudnik bio privatno poduzeće njegovi su prihodi korišteni i za stvaranje uvjeta socijalne pravde i društvene sigurnosti. Bio je to vjerojatno prvi kapitalizam s humanim licem.⁵¹

U ovoj je knjizi više prostora posvećeno i epizodi s esperantom, što je doista karakteristično za odnose u Neutralnom Moresnetu, mada to nije bilo njegovo najvažnije obilježje. Esperanto se pojavljuje tek posljednjih godina postojanja, u kratkoj epizodi od dvije-tri godine. Tad je već bio formiran lokalni identitet, u kome je postojao senzibilitet za uvođenje neutralnog međunarodnog jezika, što bi Moresnetu dalo poseban i jedinstven status.

I Chaplin se poslužio simbolikom ovoga neobičnog izbora, shvativši da će nakon nestanka ove zemlje prijateljstva u Europi nastupiti vrijeme pogubnih neprijateljstava, u kojima će stradati upravo oni koji se ne uklapaju u većinski obrazac nacije. Moresnet je bio primjer da mogu postojati i drugačije stvarnosti: otvorene glede jezika i etničke pripadnosti.

Knjiga na kraju opisuje uključenje Neutralnog Moresneta u današnju Belgiju, koja se po nekim obilježjima nalikuje malom Moresnetu ili čak današnjoj Bosni i Hercegovini. Sa svojim nadrealističkim državnim uređenjem – utemeljenom na etničkim, teritorijalnim i jezičnim zajednicama i sa svojih sedam posebnih vlada – Belgija je najbalkanskija od svih zapadnih zemalja i sasvim prikladna domovina za Moresnet.

⁵¹ Toj temi je Peter Earl posvetio zanimljiv filozofski esej (Earl 2014).

Belgija kao domovina

Belgijska država ustrojena je od dvije skupine raznovrsnih entiteta: teritorijalnih i jezičnih. Teritorijalni entiteti su *Flandrija*, *Valonija* i *Pokrajina Brisel*, a jezične zajednice su *flamanska*, *francuska* i *njemačka*.⁵² Flamanska i francuska jezična zajednica uglavnom se podudaraju s teritorijima Flandrije odnosno Valonije, mada ne idealno, a nikako u Briselu.⁵³ Stoga i francuska i flamanska zajednica uključuju i Brisel, koji je u teritorijalnom smislu odvojen, dakle poseban geografski i politički entitet, a u jezičnom pogledu podijeljen.⁵⁴

Na jezicima Belgije jezični entiteti glase: *Communauté française* ili *Fédération Wallonie-Bruxelles*, *Communauté flamande*, *Communauté germanophone* (ne: *alemand!*); odnosno *Vlaamse Gemeenschap*, *Franse Gemeenschap* i *Duitstalige Gemeenschap* (zajednica njemačkog jezika, ne *Nijemaca* ili *Njemačka zajednica!*): *Deutschsprachige Gemeinschaft*.

Etnički pridjevi ovdje se uglavnom odnose na jezike, ne na narode, no ni to nije uvijek jednostavno: flamanska zajednica ujedno je i etničko-nacionalna i jezična; valonska je smo jezična jer se frankofoni Valonci u nacionalnom smislu ne smatraju Francuzima već Belgijancima, kao i govornici njemačkoga na istoku zemlje. I oni su u geografskom smislu i Valonci, ali naravno, ne i dio valonske jezične zajednice. Pri svakom izboru termina stalno je na djelu naročita belgijska suptilnost za razne etnolingvističke i političke nijanse.

Pitanje je mogu li se ove skupine smatrati i etničkim zajednicama i kojima: valonskima, francuskima, njemačkima, luksemburškima? U Belgiji se

⁵² Belgijska politička terminologija znatno je pojednostavljena, radi lakšeg praćenja teme. Vidi: https://nl.wikipedia.org/wiki/Schematisch_overzicht_federale_indeling_België (na nizozemskom). Engleska Wikipedia nudi samo minimum informacija. Na francuskom v. <https://www.vivrebelgique.be/10-institutions-belges/organisation-de-l-etat>.

⁵³ Pravopisna bilješka: Ime ovoga grada u Hrvata se obično piše prema francuskom liku (Bruxelles), u skladu s imperijalnom jezičnom tradicijom. No taj grad ima i drugo ime (Brussel) na svom drugom jeziku, nizozemskom, ravnopravnom i jednakovrijednom s francuskim. I izgovor je skoro isti na oba jezika. S druge strane, u hrvatskom vlada pravilo da se odomaćena imena gradova pišu hrvatskim pravopisom, t. j. prema izgovoru. Nema nikakva razloga da to pravilo ovdje ne primijenimo.

⁵⁴ »Naročito je na području glavnoga grada Brisela nastao kompliciran splet institucija, čija je svrha da se zaštiti Flamance, koji su tu u manjini, mada su na općebelgijskoj razini većina u odnosu na Valonce.« [Besonders in der Region um die Hauptstadt Brüssel wurde ein kompliziertes Geflecht an Institutionen errichtet, um die dort in der Minderheit lebenden Flamen zu schützen, die jedoch auf gesamtbelgischer Ebene gegenüber den Wallonen in der Mehrheit sind.] (https://de.wikipedia.org/wiki/Politisches_System_Belgiens#Gemeinschaften).

zapravo ne dijeli etničko i državno osjećanje (nacionalno); glavna je podjela prema jeziku. No u Flamanaca je i nacionalno osjećanje pretežno etničko; flamansko, a ne državno (belgijsko). Valonski se etnički osjećaj najpribližnije može opisati kao zavičajni, dok je nacionalni osjećaj belgijski. To je slabo prisutno u Flamanaca: oni su uvijek i na prvom mjestu Flamanci.

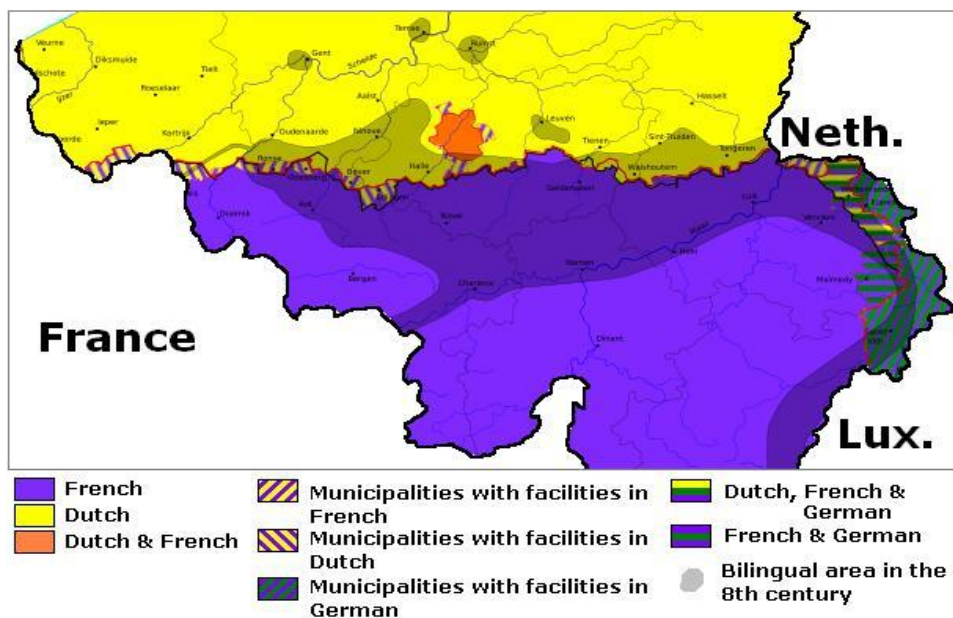
Flamanci su dakle posebna nacija unutar Belgije (što pak nisu govornici njemačkoga i francuskoga!). Flamanci čine nešto više od polovine stanovništva zemlje (oko 60 %). Iz više razumljivih razloga u raznim belgijskim kontekstima jezik često ne nazivaju *nizozemski* već *flamanski*, čemu se inače protive kad se njihov jezik izravno nosi s francuskim. Tad se on zove nizozemski; što mu je i jedini službeni naziv. Tako je veći i jači.

Kao standardni jezik flamanski ima svoj razvoj, koji se samo manjim dijelom koordinira sa sjevernim susjedom istoga jezika (Nizozemska); npr. u pitanjima pravopisa; poticajima za književnost i prevođenje, kulturne veze i slično; tako da postoji vitalna belgijska inačica nizozemskoga kao poseban standardni idiom, koji se kadikad naziva i *flamanski jezik* (*Vlaamse taal*); što treba tumačiti kao *belgijski nizozemski*; koji je pak u stalnom dijalogu sa sjevernim nizozemskim u temama oko jedinstva jezika i njegova regionalna identiteta u Belgiji (što Nizozemci velikodušno zanemaruju).⁵⁵

Višejezična zemlja bez jezičnih i etničkih manjina?

U svakom od belgijskih teritorijalnih entiteta (koji su primarno određeni jezikom; nizozemskim ili francuskim) postoje enklave drugoga jezika ili jezično miješane općine s pogodnostima za korisnike lokalno manjinskoga jezika (facilitarne općine), uglavnom za nizozemski i francuski jezik (a u par slučajeva i za njemački).

⁵⁵ Osim ove dvije inačice nizozemski ima i surinamsku i (slabije profiliranu) antilsku varijantu.



Zemljovid 10.⁵⁶ Jezična situacija u Belgiji. Područje Platdietsa označeno je kao Dutch, French & German. Uočava se iznimna kompleksnost uz granicu s Njemačkom i Luksemburgom.

Primjena toga načela dovela je do nastanka 27 dvojezičnih općina, u kojima je jedan jezik služben dok se za drugi nude posebne pogodnosti (*jezični »faciliteti«*). U pozadini toga je načelo da se ni jedan građanin Belgije u općenju s državom ne smije osjećati jezično otuđen ili zakinut. I tu ima raznih tipično belgijskih suptilnosti kao što su termini *uspavane* ili *dragovoljne jezične pogodnosti*, koje se zapravo i ne primjenjuju, ali dobro zvuče.

Bez obzira na brojke i raspored naroda i jezika, u Belgiji nitko nije nacionalna ni jezična manjina. Kombinacijom jezično-etničkoga i teritorijalnoga principa nastoji se dobiti i ovce i novce, to jest ispraviti nedostatke podjele samo prema jednom načelu jer ima i kompaktnih skupina govornika jednoga jezika na ozemlju druge jezične zajednice.

⁵⁶ https://www.hmoob.in/wiki/Low_Dietsch_dialects.

No, unatoč načelu ustroja države prema jezičnim većinama i posebnim pogodnostima u dvojezičnim zajednicama, Belgijanci kao pojedinci mogu naći i u položaju jezične manjine u vlastitoj zemlji, ako žive u tzv. *facilitarnim općinama* u kojima onda imaju otprilike ista prava kao da se nalaze na području na kojem je njihov jezik u većini. No, ni to nije sve jednostavno: na primjer za koga mogu glasati pripadnici flamanske jezične zajednice nastanjeni na području Valonije, a naročito u facilitarnim općinama?

Najvažniji razlog za nastanak ovakva državna ustroja jest postojanje dvojezičnoga Brisela, koji se ne može podijeliti (v. *Bilj.* 46.). Dvojezični Brisel ulazi u dvije jezične zajednice. (Bolje rečeno: one ulaze u njega!). Tako je opet na djelu pravi belgijski kompromis: da se ne učini kompromis; pa se jezično podijeljeni Brisel teritorijalno ne dijeli između Flamanaca i Valonaca. I u ovom se slučaju to pokazalo kao mudro rješenje: Brisel je jedna od rijetkih stvari koje Belgiju drže na okupu. Cijena za to je složena i skupa struktura državne organizacije; naročito u samom glavnom gradu.

Belgija: zemlja gdje se vlade rado množe

Svaka od ovih državnih sastavnica ima svoju vladu i parlament. Vlada i parlament valonske teritorijalne zajednice su u Namuru (niz. *Namen*), glavnom gradu Valonije. Flamanska vlada i parlament imaju sjedište u Briselu, kao i vlada frankofone jezične zajednice. Pri tome ima nekih razlika: Flamanci imaju jednu vladu i parlament i za teritorijalnu i za jezičnu zajednicu. Naravno, tu je i vlada Pokrajine Brisel (kao federalne jedinice ravnopravne Flandriji i Valoniji). Ne zaboravimo da su u Briselu i federalni parlament i savezna vlada Belgije; često manje važni u belgijskom političkom kontekstu.⁵⁷

U Briselu dakle imamo četiri vlade i parlamenta. No, ni to nije sve jer postoje i dvije briselske vlade po jezičnom načelu. Ukupno: šest vlada u jednom gradu! (Za one koji vole iscrpnost: Brisel je i glavni grad Europske Unije i Nato-pakta!). Mada je Brisel jedna cjelina kao teritorijalni entitet dvije ga jezične skupine parceliraju do posljednje opeke: mora se znati kojoj jezičnoj zajednici pripada koja četvrt ili ulica, pa onda i škola, vrtić itd.⁵⁸

⁵⁷ V. organigram državnih institucija Belgije: https://de.wikipedia.org/wiki/Politisches_System_Belgiens#Gemeinschaften.

⁵⁸ Poznat je slučaj da se odustalo od gradnje nogometnog stadiona u pribriselskom naselju Grimbergen, zato što bi se stadion našao na području jedne jezične zajednice s ulazom iz četvrti koja je drugoga jezika i ima drugu upravu. Ima i slučajeva da na granicama četvrti roditelji dežuraju na dječjim igralištima: ako je igralište u flamanškoj četvrti, na njemu djeca ne bi trebala govoriti francuski!

Zajednica njemačkoga jezika teritorijalno je dio Valonije ali ne i francuske jezične zajednice, u koju pak ulazi Brisel, jer je u teritorijalnom pogledu poseban entitet. Općine njemačke zajednice u svemu osim glede jezika i kulturnih pitanja funkcioniraju kao i sve druge općine u Valoniji (infrastruktura, zdravstvo i sl.).

Poseban je slučaj, naravno, Voeren: geografski u Valoniji, a politički i jezično dio Flandrije (Limburg), mada s njom nema dodira u prostoru. Već smo naveli da se tu govore četiri belgijska jezika: nizozemski, francuski i njemački (Blieberg i Moresnet) te ripuarski dijalekt, zajedno s prijelaznim limburškim govorima. Ova mala zajednica ujedno pokazuje iznimnu kompleksnost u svakom pogledu: jezičnom, etničkom, političkom, upravnom, teritorijalnom itd. Pored Voerena nalazio se i Neutralni Moresnet, sa sličnom situacijom.

Belgijska nesnošljiva lakoća postojanja može se dobro pratiti u obje navedene knjige o Moresnetu upravo na primjeru najmanje i najslabije zajednice: Belgijanaca njemačkoga jezika u Istočnim kantonima, gdje spada i Kelmis.

Zajednica njemačkoga jezika u Belgiji

Za njemački jezik već postoji dobro rješenje koje okuplja veliku većinu govornika (oko 97 %) unutar teritorijalnog entiteta Valonije. Samo u općinama Malmédy i Waimess u Valoniji postoje facilitirane pogodnosti za njemački jezik. U tri općine između Kelmisa i Voerena postoji *moгуćnost* uporabe njemačkoga (*uspavane i dragovoljne pogodnosti*).

Općine koje okuplja Zajednica njemačkoga jezika (ZNJJ) u političkom su smislu dio Valonije, unutar koje imaju jezičnu autonomiju. ZNJJ je neteritorijalna i neetnička federalna upravna jedinica; isključivo jezična. To ovu najmanju belgijsku zajednicu čini i najkompleksnijom: ona je istodobno i subregionalna, regionalna i savezna, iako je sasvim neteritorijalna; a na subregionalnoj i saveznoj razini nastupa kao jezična zajednica (Ako sve to smatrate suviše kompliciranim, vodite računa da ovdje iznosimo pojednostavljenu sliku!)

Jedan broj valonskih naselja njemačkoga jezika (okolica mjesta Malmédy i Waimess) ne čini dio njemačke jezične zajednice jer su se govornici germanskih narječja opredijelili za uporabu francuskoga kao jezika javnih funkcija. U tim općinama na snazi je facilitarna uporaba njemačkoga, koja se u praksi rijetko koristi. Oni su dakle dio francuske jezične zajednice čak i kad doma govore njemački (najčešće zapravo: ripuarski, Plattdiets)! Slično je i u okolici Arlona i St. Vitha, gdje se govori luksemburški, a javno ko-

risti francuski (kao i u nedaleku Luksemburgu, samo u Belgiji bez službene uloge za njemački standardni jezik).

Za razliku od službeno trojezičnoga Luksemburga, gdje nema jezičnoga niti etničkoga konflikta jer postoji mudro i stabilno višejezično rješenje s jasnom podjelom funkcija za svaki jezik,⁵⁹ belgijski je državni život upravo obilježen konfliktom između frankofone valonske i flamanske zajednice nizozemskoga jezika. A Kelmis – sa svojom historijom nesličnom ičemu u Europi – poseban je slučaj i u kontekstu belgijsko-njemačke zajednice; pa se po mnogočemu razlikuje i od susjednih naselja istoga govora.

Jezični rat i jezični mir

Jezični rat dio je belgijskoga načina života. Tu se vodi nesmiljena borba za svaki četvorni pedalj terena, naročito u Briselu. Ishod je još nejasan: francuski u Briselu i oko njega stalno napreduje, no položaj nizozemskoga u Belgiji sve je snažniji. Donedavna pretežno jednojezični Valonci masovno uče nizozemski zbog gospodarske i političke prevage Flandrije. Među Flamancima postotak govornika francuskoga je oko 60 %, dok samo 20 % Valonaca govore nizozemski. Izvan dvojezičnoga Brisela ta je brojka puno skromnija.

Flamanci koji znaju francuski ponekad odbijaju da ga javno koriste iz načelnih razloga. S druge strane, Flamancima dvojezičnost pomaže da održe dominantan položaj u savezним stvarima i u državnoj upravi. Belgijska vojska je trojezična; časnici moraju znati naredbe na sva tri jezika (kao i u četverojezičnoj Švicarskoj).⁶⁰

Belgijski govornici njemačkoga žive u skladu sa svojom frankofonom okolinom. U općinama njemačke jezične zajednice živi većina govornika njemačkog jezika (ma kako ga definirali s obzirom na narječja), no skoro svi su savršeno dvojezični s francuskim, jezikom njihove okoline. Dvojezičnost odlično funkcionira kad svi vladaju s oba jezika. Govornici francuskoga puno rjeđe govore njemački (kao i inače druge jezike).

⁵⁹ Autohtono stanovništvo govori luksemburški, što je inače njemački palatinski dijalekt, danas već solidno standardiziran. No Luksemburžani se ni u kom slučaju ne smatraju Nijemcima. U školama se uči i standardni njemački, koji se koristi u praktične svrhe i u upravi, dok pravni sustav funkcionira na francuskom, koji je ovdje javni jezik s najvećim prestižom (npr. nezamislivo je da se političar javno obrati narodu na njemačkom! – to je uvijek luksemburški ili, najčešće francuski). Oko 16 % stanovništva čine Portugalci, koji sada govore i druga tri lokalna jezika, plus engleski, kao i skoro svi ostali Luksemburžani. Višejezičnost je ovdje sasvim stabilna.

⁶⁰ O razvoju jezične politike u oružanim snagama Belgije vidi: <https://nevb.be/wiki/Leger>.

Na istoku Belgije kao da je prevladao beskonfliktni luksemburški obrazac mirna i harmonična suživota tri jezika i jednoga naroda s rubnim i prijelaznim graničnim identitetima. Često se ističe da su stanovnici ovih »njemačkih« krajeva jedini »pravi Belgijanci«, koji se doista i osjećaju tako, dok se ostali na prvom mjestu čute Flamancima ili Valoncima, pa ističu da je samo kralj Belgijanac. Nekima je to šala, ali mnogima i sasvim ozbiljna tvrdnja.

Ovi istočni Belgijanci na miru su sa sobom i svojim identitetom jedino kad su dvojezični i kad se od njih ne traži da izaberu jedan od tih identiteta kao dominantan ili jedini. Ono što ih definira kao posebnu zajednicu upravo je ta dvojnost sastavnica njihova identiteta (ili trojnost, ako još dodamo i poseban ripuarski ili srednjonjemački dijalekt).

Tako je danas i u općini Kelmis, koja je druga po veličini u njemačkoj jezičnoj zajednici (11.000 stanovnika), nakon njezine „prijestolnice“ Eupena (22.000). Bez obzira na pripadnost njemačkoj jezičnoj zajednici, u Kelmisu i dalje vlada jezični pluralizam bez konflikta: David Van Reybrouck zabilježio je prilikom posjeta gradskoj vijećnici da je dnevni red bio i na francuskom i na njemačkom, a rasprava se vodila na lokalnom ripuarskom.

Zašto je Kelmis danas uključen u njemačku jezičnu zajednicu Belgije?

Već smo više puta istakli da je kelmiški govor prijelazne naravi: u jezičnom smislu podjednako nizozemski kao i njemački; a pri tom nije ni jedan od njih (v. *Zemlj.* 3). Treba dakle objasniti zašto je Kelmis, usprkos neodređenosti svoga dijalekta, na kraju uvršten u njemačku jezičnu zajednicu, a ne u flamansku (što bi teoretski, s jezičnoga gledišta, bila jednako logična opcija). I tu je odgovor složen, uvjetovan većim brojem važnih čimbenika; dva temeljna i nekoliko sporednijih.

Prvi faktor (a možda i odlučni) jest da *nizozemski standardni jezik ovdje nikada nije igrao važniju ulogu*, ni kao govorni ni kao pisani jezik; čak ni u doba nizozemske vlasti.

Drugi faktor je da u Kelmisu *njemački nikada nije bio sasvim tuđ jezik*, naročito nakon nastanka Neutralnoga Moresneta, kad se pridružuje francuskom kao jedan od jezika uprave. I za jedno i za drugo postoje povijesni i jezični razlozi.

Povijesni razlozi

Prije kratke nizozemske vlasti (1816. – 1830.) Kelmis je bio u Vojvodstvu Limburg, u dijelu gdje se rabio francuski kao jezik elita i javnih funkcija (v.

Zemlj. 10). Položaj francuskoga u Kelmisu nije se promijenio ni nakon ujedinjenja s Nizozemskom, a ni poslije 1. svjetskoga rata, kad je ušao u Belgiju: francuski je tu i danas značajan, naročito zapadno od Kelmisa.

Jezičnu bliskost s njemačkim ne smijemo podcijeniti, a nje je u Limburgu bilo daleko više nego u udaljenoj Holandiji. Kad su braća Grimm u Den Haag (njemačkoj braći, kako su oni mislili) slali pisma na njemačkom jeziku; odande im se uredno otpisivalo na francuskom. Nizozemci su bili sigurni da nisu Nijemci, čak i ako je u Limburgu bilo kolebanja. Van Veldeke je onda izabrao oboje: tipično za ovo granično područje.⁶¹

S druge strane, Limburg je jedno vrijeme bio u sastavu Njemačkog saveza (1848. – 1866.). I nakon toga neke su škole jedno vrijeme bile na njemačkom. Povijesnim i kulturnim vezama između Limburga i Nijemaca dodajmo da je iz toga kraja i otac njemačke poezije *Henric van Veldeke* (12. i 13. st.), koji je pisao i na svom limburškom idiomu; pa je time i rodonačelnik nizozemske književnosti. Limburg je posljednja provincija koja se pridružila Nizozemskoj, pa da i danas ima donekle poseban status u odnosu na druge (starije) nizozemske provincije. Sjeverni dio Njemačke jezične zajednice u Belgiji nastao je na povijesnom području višejezičnoga vojvodstva Limburg.



Zemljovid 11.⁶² Tri Limburga s dva jezika kroz povijest.

⁶¹ O H. Van Veldeke v: <https://www.literatuurgeschiedenis.org/middeleeuwen/hendrik-van-veldeke>.

⁶² [https://nl.wikipedia.org/wiki/Limburg_\(Nederlandse_provincie\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Limburg_(Nederlandse_provincie)).

No ti procesi približavanja Nijemcima nisu imali utjecaja na Neutralni Moresnet, koji postoji od 1816. kao condominium između Belgije i Prusije. U njemu Nizozemska nema nikakav utjecaj nakon 1830.: tu su samo dva jezika važna, francuski i njemački. Uslijed geografskoga položaja Kelmis naravno ima kontakt s nizozemskim – kako govornim tako i standardnim jezikom – no uglavnom u neformalnoj i privatnoj komunikaciji. Nizozemski je tu važan samo kao susjedni jezik, a ta uloga prestaje već kilometar južnije, od Neu Moresneta, gdje nastupa područje njemačkoga utjecaja, još od podjele Moresneta 1816.

Njemački će u Kelmisu dobiti na značaju tek s osnivanjem Neutralnoga Moresneta, kao jedan od jezika zajedničke uprave. Time se Kelmis primakao njemačkim općinama dalje na jugu. Ta dvojnost službenih jezika nije postojala tri kilometra dalje na zapadu, u (valonskom) Moresnetu i Bliederbergu, gdje se inače govori isti dijalekt. Uloga njemačkoga tu je minimalna, jer je kroz povijest i nije bilo. Nije tu bilo ni mjesta za susjedni nizozemski, iako je srodan njihovom narječju. Tu je francuski bio i ostao neprikosnoven glavni jezik javnog života bez obzira na jezičnu nesrodnost govoru puka.

Samo kilometar južnije od Kelmisa sve je drugačije: od Neu Moresneta do Eupena i St. Vitha, njemački je tradicionalni jezik uprave, škola i crkve; jer su ta područja do kraja 1. Svjetskoga rata bila u sastavu Njemačke; pa onda opet tijekom druge njemačke okupacije Belgije. Francuski je tu dobio na važnosti tek nakon uključenja tih krajeva u belgijsku državu, u vidu nadoknade Njemačke za ratnu štetu. Tada je počeo i proces postupna tuđenja ovih novih Belgijanaca u odnosu na Nijemce.

Situacija u Kelmisu bila je slična ali s jednom bitnom razlikom: i Kelmis je bio dva puta okupiran i priključen Njemačkoj ali to nije bio belgijski već neutralni teritorij; čija je spornost nestala nakon što ju Njemačka više nije osporavala Belgiji. U Kelmisu su oba jezika utjecajna zbog nasljeđa iz doba Neutralnoga Moresneta, a službeni bi mogao biti bilo koji od njih bez konflikta.

Jezični razlozi

Treći faktor su lingvistički kriteriji određenja nizozemskoga jezika kao niskofranačkoga. Ripuarski dijalekti to nisu, čak i kad su miješani s limburškima, koji su pak prijelazne naravi između niskofranačkih i srednjofranačkih. To što je ripuarski prijelazne naravi nije poteškoća da ga se uključi u njemački jezik, koji lingvistički nije tako usko definiran kao nizozemski: on pored visokonjemačkih (bavarski, alemanski i dr.) redovno uključuje i

srednjonjemačke i niskonjemačke idiome (franačke i saksonske); pa tu ima mjesta da se uklopi i ripuarski kao zapadni dio srednjonjemačkog pojasa (što se u Njemačkoj redovno i čini). Ripuarski u Nizozemskoj govori zanimljivo mali broj ljudi od Kerkradea do Vaalsa (ponad Kelmisa), pa ne bi imalo puno smisla da se na taj marginalni govor proširuje definicija nizozemskoga jezika. Njemački se sastoji od više idioma (kao i hrvatski); a neki se od njih govore i u susjednim zemljama (niskosaksonski u Nizozemskoj, ali bez prisutnosti njemačke etničke svijesti, koje pak ima u Danskoj iz povijesnih razloga: status pokrajine Schleswig).

Na sjevernom rubu frankofone oblasti staroga vojvodstva Limburg je i Voeren, koji će tek 1963. biti priključen Flandriji, na podlozi jezičnih argumenata: zbog nesumnjivo nizozemskog karaktera svoga dijalekta. *Ti razlozi nisu postojali u Kelmisu*. No i u Voerenu je ostalo nekoliko naselja ripuarskoga, čiji govornici preferiraju francuski, jer se ne osjećaju Flamancima. Njima se i ne nudi mogućnost izbora standardnoga njemačkog (koji im je stran kao i standardni nizozemski). Nitko se za to ne zanima i kad im se to skromno ponudi (kao u Bliebergu i Moresnetu), jer je francuski tu definitivno dobio utakmicu kao njihov javni jezik. Vidjeli smo da i u općini Plombières/Blieberg (Moresnet) ripuarski govori daju povoda da se odobre dobrovoljne pogodnosti za njemački jezik (koje nitko ne koristi!).

Četvrti faktor je etnička svijest: govornici ripuarskoga u ovom dijelu Limburga i Valonije ne osjećaju se Flamancima. Ne mogu se osjećati ni Nizozemcima, jer to su samo oni koji žive u Nizozemskoj ili doseljenici iz Nizozemske (bez obzira na dijalekt). U Kelmisu ne govore standardni flamanski ali ni standardni njemački, pa se ne čute ni Nijemcima; čiji im je jezik manje stran. Ukratko: *nizozemska ili flamanska jezična pripadnost u Kelmisu nije bila etnički i kulturno motivirana, mada ni njemačka nije samorazumljiva*.

U belgijskom kontekstu izbor nizozemskog (što ni u kom pogledu i ni u kom času nije bila realna opcija) značio bi pristupanje flamanskom narodu, što se ovdje ne može opravdati: Flamanci žive malo dalje na zapadu; Kelmišani zapravo više toga dijele s Valoncima (među ostalim i svoj drugi jezik). Negativna iskustva stanovništva nakon ratova dovela su do toga da se isključi etničko i nacionalno povezivanje s Nijemcima, na sličan način kako se to odigralo u Luksemburgu, Lotaringiji i Alzasu. No nepostojanje takve identifikacije nije razlog da se ne koristi njemački jezik, kao i u Luksemburgu. Zato je ova zajednica u Belgiji definirana kao *Deutschsprachige Gemeinschaft*, a ne kao *Deutsche*. (usp. *Vlaamse gemeenschap* i *Communauté française* za valonsku zajednicu). Radi se dakle o *govornicima njemačkoga, ne o Nijemcima*. Tako je uostalom i u Švicarskoj i Lichtensteinu, a donekle i u Austriji i Italiji.

Peti faktor su okolnosti koje su dovele do formiranja njemačke jezične zajednice u Belgiji 1963. Njezino jezgro je južno od Kelmisa, oko Eupena i sjeverno od St. Vitha. I oko Eupena se govore ripuarski govori, ali to je područje već dalje od Nizozemske i Flandrije, pa tu nizozemski nema što tražiti. Ako je dijalekt prijelazan ili čak bliži limburškim govorima, on će se ovdje pripisati njemačkom dijasistemu jer je svako drugo rješenje društveno nerealno. To se onda primjenjuje i na Kelmis, koji doduše ima neke svoje specifičnosti.

Šesti faktor su praktični razlozi. Odluci da se Kelmis priključi njemačkoj zajednici (iako nema potpuni teritorijalni kontinuitet prema Eupenu iz geografskih razloga) doprinijela je i činjenica da Kelmis leži uz granicu s Njemačkom i na cesti prema Aachenu. Izvjesnu ulogu igralo je i to da time njemačka jezična zajednica značajno dobiva na opsegu (Kelmis je u njoj druga općina po broju stanovnika): inače bi ostala premala da bi mogla igrati kakvu-takvu ulogu kao federalna jedinica u Belgiji: i sada ima tek 78.000 pripadnika, a bez Kelmisa bi to bilo oko 10.000 manje. Inače bi prošla i varijanta da se Kelmis ostavi u sastavu frankofone Valonije, kao i Blieberg i Moresnet (i tri druge općine u »džepu« između Kelmisa i Voerena), s otprilike istom jezičnom situacijom kakva je bila u Kelmisu. Teško da bi Kelmišani pravili pitanje oko toga: tu i danas vlada suživot jezika bez natjecanja grupnih identiteta.

Neutralni Moresnet kao inspiracija

Neutralni Moresnet i dalje predstavlja inspiraciju mnogim umjetnicima, ne samo Charliju Chaplinu. Uspomenu na Neutralni Moresnet njeguju esperantisti u sve tri zemlje, a posebno u Kelmisu. Godine 2014. nizozemski dramaturg Tobias Kokkelman uprizorio je impresivnu predstavu o Moresnetu.⁶³ Naravno: na svih pet njegovih jezika. Jedinstvena predstava s vrhunskom glazbom. Dakako, svira se, i himna »Amikejo« na esperantu! Na esperantu je snimljen i zanimljiv 20-minutni film, zamišljen kao vodič po toj zaboravljenoj mikrozemlji.⁶⁴ Južnotirolski esperantist Caruso, napisao je dramu o Moresnetu na esperantu.⁶⁵

Na francuskom se 2017. pojavio neobičan pikareskni roman Marca Brezsanta, *Un si petit territoire*. Tom temom bavi se i roman *Blaues Land* njemačkoga pisca Grünera Engela 2007. kao i *Kansstraat* nizozemskoga pisca

⁶³ Kokkelmans 2014. V. moj prikaz, Rašić 2014. (na esperantu).

⁶⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=YXskCWv0c4M>.

⁶⁵ Karuzo 2011. <https://esperantosudtirolo.wordpress.com/2011/02/12/projekto-amikejo/>.

i povjesničara Matthijisa de Riddera 2017.⁶⁶ Lokalni pisac Rolf Voss iz Neu Moresneta, napisao je nekoliko kriminalističkih romana čija se radnja događa u ovom području, a u jednome od njih Neutralni Moresnet igra važnu ulogu (Voss 2021).

Članak o Neutralnom Moresnetu na Wikipediji postoji na više od 50 jezika.⁶⁷ Priča dakle nije zaboravljena: svako malo pa se pojavi neki novi nastavak. Neutralni Moresnet živi tu i dalje, uvijek pokazujući sva svoja lica, uporno odbijajući da se definira jednoznačno. To bi predstavljalo nevjeru prema njihovom pravom identitetu, koji je sve osim jednolik.

Moresnet, jedinstven slučaj?

Na kraju Drögeove knjige ima i sasvim kratko poglavlje naslovljeno »Je li Moresnet jedinstven slučaj?« (*Is Moresnet uniek?*). Odgovor je negativan, pa autor navodi više primjera,⁶⁸ kao što je područje Couto Misto od 27 km², između Portugala i Španjolske, koje je postojalo od 12. stoljeća do 1864. kad je konačno podijeljeno.⁶⁹ Zanimljivo je da se i ovdje govori jedan međujezik: *galicijski* (bazično portugalski preslojen španjolskim). Sličan je primjer i selo Cospaia u Toskani,⁷⁰ koje je bilo nezavisan teritorij od 1440. sve do 1826., ili Kraljevina Tavolara,⁷¹ otočić pod upravom obitelji Berteleoni, sjeverno od Sardinije, koje je na veliko čuđenje Tavolaraca priznao i sam kralj Sardinije. Smrću posljednjega kralja 1962. kraljevina je formalno prestala postojati. Drugi je talijanski pokušaj bio *Otok Ruža*, na 11 kilometara od Riminija u Jadranskome moru. Bila je to zapravo platforma što ju je sagradio inženjer Giorgio Rosa, koji je proglasio nezavisnost 1. svibnja 1968. Službeni jezik bio je (naravno!): esperanto! Puno je ime ove već u začetku mrtvorodene »države« glasil: *Esperantista respubliko de insulo de la rozoj*. I među esperantistima ta je »država« već zaboravljena, a nije im dugo ni trajala: svega par tjedana, a što se talijanskih vlasti tiče nikada nije ni postojala.

⁶⁶ Vidi u popisu literature: Bressant 2017, Grüner 2015 i Ridder 2007.

⁶⁷ Članci na nizozemskom (https://nl.wikipedia.org/wiki/Neutraal_Moresnet) i njemačkom jeziku sadrže detaljne popise literature (<https://de.wikipedia.org/wiki/Neutral-Moresnet>).

⁶⁸ O svim daljim mjestima navodim samo stranice iz Wikipedije, koje su na više jezika, a na njima se obično daje i popis relevantne literature. Podrobnije traženje na internetu daje i više vrela.

⁶⁹ O povijesti Couto Misto dosta se pisalo. Članci na Wikipediji donose pregled dobrog dijela te literature. https://en.wikipedia.org/wiki/Couto_Misto.

⁷⁰ https://it.wikipedia.org/wiki/Repubblica_di_Cospaia.

⁷¹ https://en.wikipedia.org/wiki/Kingdom_of_Tavolara i nešto detaljnije na srpskom: <https://sr.wikipedia.org/wiki/Kpaвecтaвo Taвoлapa>. Tu se donosi i popis literature o Tavolari.



Zemljovid 12.
Ničija zemlja Couto Misto.



Zemljovid 13.
Kraljevina Tavolara.

Sudbina tirolskoga sela Jungholz, sasvim je drugačija.⁷² Ono je sa svih strana okruženo njemačkim teritorijem, a samo je jednom malom točkom povezano s »majkom« Austrijom, kamo ne vodi nijedna cesta. Selo je prometno dostupno samo iz Njemačke i bilo je do 1995. (do pristupanja Austrije Europskoj Uniji) uključeno u njemačku carinsku uniju i koristilo je kao valutu njemačku marku sve do 2002., kad je u obje zemlje uveden euro.

Na bivšem sovjetskom području imamo slučajeve kao što su Transdnjestrija, Južna Osetija i Abhazija. Sve su to tobož neovisne zemlje, a praktično funkcioniraju na rubu Rusije; ni u njoj ni izvan nje; a svakako izvan svojih bivših država Moldavije i Gruzije, kojima formalno pripadaju prema međunarodnom pravu. Slične su »države« i Turska republika Cipar i Zapadna Sahara (neformalno inkorporirana u Maroko). Područje ničije zemlje bilo je i Neutralna Zona između Saudijske Arabije i Iraka, koja je postojala do 1981. s par stotina stanovnika (naselje *Al Julaydah*).⁷³ Još uvijek postoji područje *Bir Tawil* između Egipta i Sudana, gdje inače nema stanovnika, osim prolaznih nomada.⁷⁴

Ne zaboravimo ni neke britanske otoke s posebnim statusom i jezikom: *Gernsey* i *Jersey* (gdje je danas izumro normanski francuski, inače dugo službeni jezik na otocima, uglavnom u sudstvu) i otok *Man*, gdje je 1970.

⁷² <https://de.wikipedia.org/wiki/Jungholz>. Na drugim jezicima informacije su nešto skromnije.

⁷³ https://en.wikipedia.org/wiki/Saudi_Arabian-Iraqi_neutral_zone.

⁷⁴ https://nl.wikipedia.org/wiki/Bir_Tawil.

umro zadnji govornik manskoga jezika (keltske skupine, kao bretanski, irski i velški). No, unatoč posebnu jeziku, statusu i povijesti, nisu ti otoci ni po čemu sporni pa zapravo i ne liče na Neutralni Moresnet, osim po nekim obilježjima graničnosti.

U nas je dugo samostalno postojao mali grad-država Dubrovnik. Osnivali su ga Grci, a kasnije se grad izražavao mnogim jezicima istodobno: najprije dalmatskim i latinskim, a onda hrvatskim i talijanskim. Svi su mu oni trebali da bude ono što je bio. No taj grad-država bio je prava velesila u odnosu na Moresnet. Dubrovnik je po mnogo čemu ličio na europske državnice u Italiji ili Njemačkoj u srednjem vijeku i kasnije.

Danas su u Europi kao mikrozemlje preostali San Marino, Lichtenstein, Monako, Andorra i Malta; svaka sa svojom pričom, a svaka je i nesumnjivo suverena zemlja. (Vatikan je, naravno, poseban slučaj). Donekle sporni teritoriji su i španjolski gradovi na afričkoj obali Maroka, Ceuta i Melilla. Po velikom stupnju autonomije (radi posebna jezika i povijesti) u Europi se izdvajaju Farsko otočje u Danskoj i Ålandsko otočje u Finskoj.

Moresnet je po mnogo čemu bio posebna zemlja, slična današnjoj Andorri koja, strogo uzevši, nije suverena jer su njeni vladari poglavar francuske države i katalonski biskup iz španjolskog grada La Seu d'Urgell. No Andorra je pravi gigant od države u usporedbi s Moresnetom! I tu vlada pravi jezični Babylon: to je jedina neovisna zemlja na svijetu gdje je službeni jezik katalonski, no jednako se rabe i francuski i španjolski, a u velikoj mjeri i portugalski, kao jezik brojnih migranata (slično kao i u Luksemburgu).

Cio niz sličnih slučajeva opisao je Norman Davis u svojoj knjizi »Vanished Kingdoms: The History of Half-Forgotten Europe.« No, ni tu nema primjera koji bi bio prava usporednica Neutralnom Moresnetu. Slične slike iz Europe nalazimo i u putopisu po neobičnim mjestima Europe Amerikanca Roberta Shackletona, u kome Moresnetu posvećuje posebno poglavlje (uz kanalske otoke, Lichtenstein, Luksemburg itd.).

Moresnetu zapravo najviše sličí Gibraltar, koji je britanski posjed ali sporan po mišljenju Španjolske. No i njemu mnogo nedostaje da bi se mogao srazmjeriti s Moresnetom. Teško je i naći usporedive primjere, jer svaka mikrozemlja ima svoju posebnu priču i okolnosti. Nekih primjera ima i bliže nama.

Moresneti od Dunava do Jadrana?

Danas je skoro zaboravljena neobična povijest dunavskoga otoka Ada Kale (Adakale, Ada kaleh) kod Đerdapa, na granici Srbije, Rumunjske i

Bugarske, kojeg su Turci naselili nakon austrijske okupacije 1718. – 1739. Otok je do 1918. ostao pod turskim suverenitetom iako je stvarnu upravu ovdje imala Austro-Ugarska. I tu su se doselili razni ljudi koje drugdje nisu trebali, muslimani i kršćani različitih jezika i domovina. Površina otoka bila je otprilike ista kao i Moresneta ili Tavolare; oko 3 km².⁷⁵



Slika 2. Razglednica Ada Kale.⁷⁶

Za gradnje hidrocentrale Đerdap otok je potopljen, a stanovništvo se odselilo, uglavnom u Tursku, a nešto i u rumunjsku Dobrudžu. U romanu mađarskoga pisca Jókaija Móra »Zlatni čovjek« (Az Arany Ember) iz 1872. Ada Kale naziva se »ničijim otokom«, tako da je postala simbolom mira i neovisnosti u odnosu na vanjski svijet. Poput Moresneta i Ada Kale je izdavala razglednice (ne i poštanske marke); i ovdje je cvalo krijumčarenje kao zanimanje, a zatim trgovina i turizam. I tu je vladala višejezičnost i vjerska tolerancija, a napose miran suživot, u kom je bilo mjesta za one koji ga drugdje nisu mogli naći. Poslije 1918. ada je pripala Rumunjskoj, gdje je jedno vrijeme bila popularna kao egzotična oaza ničije zemlje i susreta vjera i kultura te omiljen cilj posjetitelja iz susjednih zemalja. U svakom slučaju, bilo je to mjesto koje je zračilo svojevrsnim šarmom slobode.

⁷⁵ https://en.wikipedia.org/wiki/Ada_Kaleh. Dosta je literature na okolnim jezicima: srpskom, rumunjskom, mađarskom, bugarskom, turskom itd.

⁷⁶ <https://patrickleightfermor.org/2012/09/22/on-the-island-of-ada-kaleh-on-the-danube/>.

Neobičnu povijest u nas su imali višejezična Istra i neki otoci, kao i susjedna područja u Italiji (Zona A i Zona B) te grad Zadar, kao sporni teritoriji između Italije i Jugoslavije nakon 2. svjetskog rata. No, tu je jedna od strana uvijek imala praktičnu vlast, sve do rješenja spora. Jedno se vrijeme tu živjelo kao u zrakopraznom prostoru, iščekujući trajnije rješenje. Do danas je ostala jezično-etnička nesimetričnost, jer u tim krajevima hrvatsko i slovensko pučanstvo često i danas koristi talijanski kao primarni kućni jezik, dok etnički Talijani koriste hrvatski ili slovenski kao javni ili glavni jezik, mada nema dvojbi oko etničke pripadnosti. U gradovima Cres i Mali Lošinj stanovništvo je pretežito hrvatsko dok je glavni jezik obitelji i ulice ipak talijanski. I Trst sa svojom okolicom poznat je po takvoj »nesimetričnosti«. Ti su odnosi maestralno opisani u romanima Fulvija Tomizze, istarskoga pisca talijanskoga jezika, koji nikada nije izabrao jedan od identiteta kao jedini i dominantan.⁷⁷ Čak mu je i nadgrobnik u Materadi ispisao na tri jezika!

Te jezično-nacionalne asimetrije ima i kod zadarskih Arbanasa i istarskih Čića, koji njeguju svoje posebno etničko porijeklo i jezik uz istodobnu pripadnost hrvatskoj naciji. U Srbiji je takav slučaj s Vlasima koji govore rumunjski ali se izjašnjavaju kao Srbi. Kod rumunofonih Banjaša kolebanje postoji između rumunjske, srpske i romske pripadnosti. Ima toga i kod drugih narodnosti, kao i slučajeva da se netko smatra pripadnikom naroda čiji jezik više ne govori jer se prilagodio jeziku većinske okoline. Kod Roma pak jezik i ne igra odlučnu ulogu, jer oni u Hrvatskoj govore rumunjski, romski ili hrvatski (ili druge jezike).

I danas ima spornih područja, naročito u našim krajevima nakon posljednjih ratova, uz hrvatsku granicu sa Slovenijom (Sveta Gera i još neka mjesta), prekodunavski hrvatski katastarski teritoriji okruženi Srbijom i neka mjesta uz granicu Hrvatske s Bosnom i Hercegovinom itd. (Moresnetu su donekle slične prilike koje vladaju u Kantonu Brčko). No nijedno od ovih mjesta nema status posebnog teritorija kao Neutralni Moresnet; tu uvijek jedna od zemalja vrši praktičnu vlast (koja je za drugu stranu sporna).

I na Balkanu ima jedno područje koje u pogledu etničkih i jezičnih odnosa liči na Neutralni Moresnet. To je *Gora*, sa svojih dvadesetak sela na Kosovu i desetak u Albaniji, te dva odvojena naselja u Makedoniji. Gorani su muslimani slavenskoga jezika, koji se može opisati i kao inačica srpskoga (torlački), makedonskoga (polojski) ili bugarskoga (ako se makedonski drži

⁷⁷ Npr. romani »Materada« i »Bolji život« i mnogi drugi, od kojih su mnogi danas prevedeni na hrvatski. U jednom osobnom razgovoru Tomizza mi je rekao: »Kad bih rekao da nisam Slaven, odrekao bih se oca Hrvata i majke Slovenke, a da kažem da nisam Talijan, odrekao bih se svoga jezika i kulture.«

za bugarski); što se sve redovno i čini. Glede naziva jezika Gorani (Goranci) su našli rješenje koje izbjegava etničko opredjeljenje: zovu ga »našinski«, kao i Moliški Hrvati (»na našo«) ili Makedonci u dva sela u Albaniji oko grada Korça (*kaj nas*, to jest »kao kod nas, u nas«).

Goranski je idiom toliko naročit da se može uzeti i kao poseban jezik. Susjedi ih ionako slabo razumiju, zbog mnogih arhaizama i brojnih posuđenica iz turskoga i albanskog. Postoji i skromna folklorna književnost i jedan rječnik, te obimna etnografska literatura o Goranima. U Makedoniji (sela *Urvič* i *Jelovjane*) Gorani se izjašnjavaju kao Turci; u Albaniji kao Albanci (ne uvijek i ne svi!); na Kosovu kao Srbi-muslimani ili Makedonci-Torbeši, a Albanci ih smatraju slaveniziranim Albancima. Drugi tvrde da se radi o jezično poslavenjenim i islamiziranim Vlasima. Neki se Gorani opredjeljuju za bugarsku pripadnost, kao Nazif Dokle, autor rječnika *nashinsko-albanskoga rječnika*, izdanoga u Sofiji.⁷⁸ Tome pomaže i privlačnost bugarskih putovnica Europske unije, pa se tako izjašnjavaju i neki muslimani makedonskoga jezika oko Debra u Albaniji. I sami su Gorani podijeljeni između srpske, makedonske i bugarske opcije (rijetko i albanske, bar ne na Kosovu, gdje se nedavno pojavila i bošnjačka ponuda) iako su u svakom slučaju sasvim zasebna etnička zajednica s jakim vlastitim identitetom, koji se, očito, ne da jednoznačno ucrtati ni u jedan okolni jer nijedno me u potpunosti ne odgovara. Kao i u Moresnetu: svi bi ih posvojili, a nitko ih ne bi prihvatio takve kakvi su (a nisu ničiji nego svoji!).

Odnos jezika i narodnosti

Usporednice se mogu povući i s našim krajevima, mada nužno oprezno, s obzirom na neke bitne razlike. U nas politička povijest i vjeroispovijest odlučno određuju narodnost (čak i u ateista!), a suvremene nacije ovdje su nastale relativno nedavno, u složenim procesima (samo)identifikacije i diversifikacije, koji su uvijek imali i svoje jezične implikacije. Isti jezik tu više razdvaja nego što spaja. Moresnet se pak našao između starih nacija s otprije uređenim standardnim jezicima, koji se nude bez obzira na govor Kelmisa. Moresnet je višejezično područje, što je Hrvatska samo na rubovima (Istra i Kvarner, Baranja).

Ima i primjera kad ni jezik ni vjera sa svojom snagom ujedinjavanja ne uspijevaju prijeći državnu granicu; kao što je slučaj s grkokatolicima oko Žumberačke gore. Na hrvatskoj strani oni su Hrvati, no taj osjećaj ne treba tražiti u susjednoj Sloveniji. Hrvatska izgleda nikada nije tretirala taj puk

⁷⁸ Nazif Dokle, »Rečnik goranski (nashinski) - albanski = Fjalor gorançe (nashke) – shqip«, 2007., Sofija: Marin Drinov.

kao hrvatsku nacionalnu manjinu u Sloveniji, niti se ovi slovenski grkokatolici tako osjećaju, usprkos istom jeziku kakav se govori u hrvatskom Žumberku. U Sloveniji su oni Slovenci, mada se ponekad njeguje i uspomena na srpsko porijeklo, jer je ovo stanovništvo prije Unije bilo pravoslavno, porijeklom iz Hercegovine, kao i većina drugih Srba u Hrvatskoj. Njihov ijekavsko-štokavski jezik može se podjednako odrediti kao hrvatski, srpski, crnogorski ili bosanski; a u kontekstu Slovenije to je sasvim ne-relevantno. Ono što ih čini posebnom skupinom nije jezik već grkokatolička vjerska kultura.

Nama bi mogli biti zanimljivi primjeri neodređenosti nekih idioma u Istočnoj Belgiji, čiji govornici pripadaju raznim narodima. Osnovna je razlika prema našoj situaciji u tome da se u Belgiji sporne slučajeve nastojalo dovesti pod okrilje nekog već definiranog standardnog jezika, koji se primjenjuje na određeno državno ili etničko područje, bez obzira na srodnost i na stvarne jezične značajke i pripadnosti govora na terenu. U Hrvatskoj toj situaciji odgovaraju jedino zadarski Arbanasi i istrorumunjski Ćići, koji se u nacionalnom smislu čute Hrvatima, bez obzira na svoj nehrvatski materinski jezik i etničko porijeklo.

U Belgiji se samo u Voerenu poseglo za jezičnim argumentima u borbi za taj teritorij, mada su u njega uključena i neka ripuarska naselja koja jezično nisu flamanska (u najboljem su slučaju prijelazne naravi); a izgleda da ni etnički osjećaj nije bio flamanski, bez obzira na limburški govor. Kakav god bio stvarni govor radilo se o tome da se otuda istisne francuski standardni jezik, kojemu – prema tom gledanju – nije mjesto u german-skoj jezičnoj sredini.

U našim je predjelima izgleda na dva načina izveden nerazmjeran sud o važnosti jezičnih sličnosti i razlika za definiranje granica naroda. Na iste se odnose primjenjivala formula: *ako imamo isti jezik onda smo jedan narod* ili pak protivna *ako narod nije jedan onda nije ni jezik*. To su dvije raznosmjerne dedukcije istoga stava, u oba slučaja apodiktično postavljena. Počivaju na pretpostavci jednostavna odnosa između naroda i jezika: punim opsegom jedno se preslikava u drugo, kao dvije strane kovanice ili lista papira, dakle kao nešto nedjeljivo i intrizično povezano, to jest kao da su narodna i jezična zajednica po svom opsegu nužno isti kolektiv. Ne propituje se također sadržaj pojmova »isti« i »jedan, jednak.«

Sociolingvistička stvarnost u svijetu je daleko kompleksnija: jedan narod može imati više različitih jezika i više standardnih likova za jedan jezik. Također je često da više naroda koristi isti jezik, u istom liku ili u raznim inačicama. Stoga primjena ovoga apodiktičnog obrasca, inače neraz-

mjerna suptilnostima stvarnosti, može dovesti do paradoksalnih ishoda, kao što imamo u inače govorno prilično jedinstvenoj Bosni i Hercegovini, koja ima tri službena jezika, koji su gotovo identični. Jezični identitet se tu često svodi na simboličku razinu uporabe vlastitoga nacionalnoga imena na isti govorni i pisani jezik. Slično je danas i u Crnoj Gori s njezina dva jezika, od kojih je jedan još samo projekt; pravopisno normiran dijalekt ali još uvijek ne potpuno razvijen standardnojezični idiom.

Tipologija odnosa jezika i narodnosti

U stvarnosti odnos zapravo nije tako jednostavan ni apsolutan, pa su ove dvije tvrdnje samo neke od mogućih formula. Zbog te neosvijestene dogme o nerazdvojivoj pridruženoj pojmovima jezika i naroda nisu se ni razmatrale mogućnosti alternativnih hipoteza, kao što su:

1. Isti narod može govoriti različitim jezicima, a imati samo jedan standardni jezik.⁷⁹
2. Različiti narodi mogu govoriti istim jezikom i služiti se standardnim oblikom toga jezika.⁸⁰
3. Ista nacija može se služiti različitim standardnim jezicima.⁸¹
4. Isti narod može se pored svoga jezika služiti i standardnim jezicima drugih naroda.⁸²
5. Kao standardni mogu služiti jezici i drugih naroda, ili jezik neke višetetničke nacije.⁸³

(Mogući su i neki drugi odnosi, zavisno od kriterija).

⁷⁹ Npr. gruzijski, luksemburški, švicarski, paragvajski, njemački, frizijski itd. Gruzini su višejezična nacija sastavljena od jezičnih zajednica Svana, Laza, Mingrela i Kartvela s jednim standardnim jezikom (kartvelskim). To vrijedi i za njemački standardni jezik koji opslužuje različite nacije, narode, te jezične i etničke skupine (Npr. i govornike niskosaksonskoga, a često i Frise ili Lužičke Srbe).

⁸⁰ Npr. njemački u Švicarskoj, nizozemski u Surinamu i Belgiji, portugalski u Brazilu, malajski u Maleziji i Indoneziji i sl.

⁸¹ Npr. norveški. Druge primjere višejezičnih nacija (s dva ili više standardnih jezika) imamo u Rusiji: Komi (zirjanski i permjački), Mari (nizinski i gorski Mari), Mordvini (mokšanski i erzjanski) i još neki. Do 1972. i albanski je narod imao dva standardna jezika (gegijski i toskijski), a postoji i arbreshka inačica u južnoj Italiji.

⁸² Npr. Luksemburžani koji svi govore luksemburški (koji je danas i pristojno standardiziran) koriste i jezike susjednih naroda, njemački i francuski (koji je ovdje podjednako belgijski koliko i francuski).

⁸³ Engleski, portugalski, španjolski i francuski daju obilje primjera. Frisi se npr. služe njemačkim i nizozemskim, često i ne znaju frizijski ili ga ne koriste kao standardni jezik. Mogla bi se i postaviti teza da su oni u etničkom smislu Frisi, a u nacionalnom Nijemci i Nizozemci.

Ilirci i Vuk sve su govornike istoga jezika automatski smatrali pripadnicima jednoga naroda, ali ne istoga: Vuku su svi bili Srbi (pa je on zato ograničio jezik samo na štokavštinu), a Ilircima su isti narod istoga jezika bili svi Južni Slaveni (uključujući i Slovence i Bugare). Ova su dva naizgled ista zaključka izvedena na različit način.

Ako se pođe od tautološke tvrdnje da Srbi govore srpski pa se zatim utvrdi da isti jezik govore i narodi drugog imena onda su i oni Srbi. Vukova formula polazi dakle od naroda, iz koga izvodi tvrdnju o jeziku: *isti narod = isti jezik* po induktivnoj logici *pars pro toto*. Vuk je zapravo krenuo od situacije da više naroda govori isti jezik (a ne samo jedan narod, srpski), no dogma da jedan jezik podrazumijeva (samo) jedan i isti narod navela ga je na drugačiji zaključak. To je priroda svake dogme: ona prkosi logici.

Ilirci su se pak vodili drugom logikom, polazeći od redoslijeda *isti jezik = isti narod*. Krenulo se od jezične slike na terenu: istim jezikom govore razne »plemenske skupine« raznih etničkih naziva pa se izvodi dedukcija da bi onda svi morali biti grane istoga naroda, za koji predlažu novo-staro ime Iliri. Taj narod znači još ne postoji i nema imena, ali morao bi postojati kao neosporiv ishod ove logičke dedukcije. Ostaje još samo skroman zadatak da se »plemena« (jer naroda po toj logici nije moglo biti) uvjere da su to što im eto ilirci otkrivaju. Ilirski narod bio je doista misaona imenica, čak bi mu se i Benedict Anderson obradovao: *an imagined community*.

Vuk je već imao spreman konkretan jezik za svoje Srbe grčkog, rimskog i islamskog »zakona« (istočnohercegovački), a ilirci su tek morali skovati jezik koji bi odgovarao njihovom tumačenju etničke slike regije. Imamo dakle i *an imagined language community*.

Stvar se dodatno usložnila kad je u Hrvata na kraju prevladao Vukov jezični izbor ali ne i etnička interpretacija govorne zajednice, koja u Srba i dalje postoji, mada se oni nisu opredijelili za Vukov hercegovački jezik. Hrvati onda srpski drže posebnim jezikom, a Srbi pak hrvatski i hercegovački jezik smatraju suvrsticom istoga jezika kao što je njihov, jer njime govore Srbi. I tu je u podlozi naša formula, u konkretiziranom obliku: *Srbi su jedan narod koji govori srpski; pa je sve što Srbi govore srpski jezik*.

Opseg jezične zajednice podlozan je dakle raznim tumačenjima, bez obzira kako se shvate granice naroda kojima se pridružuje taj jezik (jezici). Ishod je takva rezoniranja da se za zajednice koje se smatraju pripadnikom jednoga naroda postulira standardni jezik toga naroda (hrvatski ili srpski) bez obzira na govorni jezik i zemlju u kojoj žive. Teži se naime da se na kraju narodna i jezična zajednica poistovjete. Nije se dakle pošlo od činjenice jezičnog jedinstva nego od namjere da se ono uspostavi, pa da

konačno formula *isti jezik = isti narod* postane ispravna. Nije to dakle toliko društvena činjenica koliko je politički program (bar u nekim slučajevima).

Formula je dakle glasila: *isti jezik = isti narod*. Ta formula ima dva smjera, budući da nije jasno kojom se metodom došlo do te jednakosti. Što je tu bilo kokoš, a što jaje? Je li se prvo pošlo od konstatacije da na nekom području imamo jedan jezik, pa se tomu jeziku pripisala jedna narodnost (indukcija), ili se krenulo od činjenice jednoga naroda da bi se na kraju zaključilo da, ako je narod jedan onda i jezik mora biti jedan (dedukcija)?

Pri tome neka važna pitanja iz metodološke pozadine ostaju visjeti u zraku: 1. *Što je (jedan) jezik i kako se on određuje?*, i: 2. *Što je (jedan) narod i kako se on određuje?* Tek bi se iz tako riješene pozadine moglo ići u dalje dedukcije i indukcije, a opet je jasno da se o tome mogu iznijeti razne (i sasvim oprečne) tvrdnje, često podjednako dobro potkrijepljene, a opet ovisne o metodološkim pozadinama lingvističkih i socioloških tvrdjenja.

Najveća metodološka slabost formule *isti jezik = isti narod* u tome je da ona (bez obzira uzima li se induktivno ili deduktivno) uvijek polazi od dogme (koja nije nego jedna od mogućih hipoteza!) da je stav o podudaranju jezika i nacije *neosporivo istinit* i da se tvrdnja o odnosu jezika i naroda može postaviti u vidu implikacije ili čak jednakosti, preslikavanjem jednoga u drugo.

Narod i jezik su, prema tome gledanju, dva vida iste pojave, kao dvije stranice istoga lista, kao pismo i glava kovanog novčića (da se poslužimo prispodobama F. de Saussurea o jezičnom znaku); jedno je drugome nerazdvojivo i tautološki pridruženo: narod je određen jezikom, a jezik narodom. Jezik je izraz naroda; narod je sadržaj jezika.

U drugoj povijesnoj fazi, kad se shvatilo da se na srednjem Balkanu ipak radi o različitim narodima, odlučilo se za drugu formulu: *različiti narodi = različiti jezici*, pa su otpočeli procesi da se ono što se donedavno držalo za isti jezik (doduše raznih imena, koja pak ništa ne impliciraju glede jezične supstance) interpretira kao više različitih.

To naravno može vrijediti samo na razini standardnih idioma, koji se pak svi temelje na istom dijalektu, pa se dospjelo u lingvistički paradoksalnu situaciju: drugdje se naime jezici dijele u dijalekte, a ovdje se jedan dialekt dijeli u razne jezike. Tu, naravno, prestaje lingvističko rezoniranje, a nastupa komplicirana sociologija.

I tu je posrijedi ista metodološka greška, samo dovedena do drugoga ekstrema: sada se polazi od dogme da je *neistinit* stav o podudaranju jezika i nacije, pa se tvrdnja o odnosu jezika i naroda može postaviti samo u vidu implikacije *različiti narodi = različiti jezici*.

Opet je na djelu ista (pre)jednostavna kauzalnost tipa *tertium non datur*. Njoj u stvarnosti inače nema mjesta. I ova je tvrdnja, kao i prethodna, samo jedan od pojavnih likova mogućih odnosa jezika i naroda, mada ne nužno lik koji odgovara toj konkretnoj situaciji. I tu je isključena mogućnost alternativnih interpretacija od kojih bi jedna doista mogla važiti za ovaj slučaj: da razni narodi koriste isti jezik, bilo da se služe jedinstvenim standardom (kao npr. Kinezi na Tajvanu i u Kini, frankofoni Kanađani, Švicarci, Belgijanci i Francuzi) ili njegovim inačicama. Hoće li se inačice sociološki interpretirati kao varijacija unutar istoga jezičnog sustava (inače neovisna o nacijama i narodima) ili pak autonomni i paralelni sustavi, to jest posebni jezici, ovisi o nizu nelingvističkih čimbenika.

O tome si u Skandinaviji već odavna ne razbijaju glavu, no jedno je vrijeme to bila vruća tema norveške kulture. Nije sporno da Skandinavci pripadaju trima različitim nacijama unutar jedne govorne zajednice (s nizom povezanih idioma istoga dijasistema, dakle: istoga »skandinavskoga« jezika), kao ni to da su organizirani u četiri različite zajednice prema svojim standardnim i nacionalnim jezicima (u Norveškoj čak dva). Tu se dakle istodobno njeguje i jezično zajedništvo i jezična posebnost.

Da se inačice u nekim okolnostima proglase za posebne jezike, također nije sporno. To je često odraz realna stanja da one vrše funkciju nacionalnih jezika, kao u Skandinaviji, a nije drugačije ni kod Hrvata i Srba. U tom je smislu nebitan lingvistički status tih inačica; to jest koliko su one bliske ili daleke drugim standardnim i nacionalnim jezicima. I dalje će ostati jalov posao dokazivati da su ti jezici i lingvistički različiti na drugim razinama, osim standardne i funkcionalne. Fenomen nacionalnog jezika i nije lingvistička već sociološka kategorija. Radi se o jednoj društvenoj funkciji jezika, načelno neovisnoj od jezičnog ustroja. Jezičnim ustrojem bavi se lingvistika, a jezičnim funkcijama sociologija (jezika).

Kao što sociolozi ne mogu svojim pojmovnim aparatom ništa reći o fonologiji ili sintaksi, ni lingvisti ne bi smjeli dopustiti da im sociološki pojmovi otežaju izučavanje jezičnih struktura, što je njihova primarna zadaća. Ako tvrde što o odnosu jezika i nacije, moraju onda definirati naciju u vremenu i prostoru, a to je nešto oko čega se ni sociolozi ne slažu. Ako pak pođu od stava da je to nedvojbeno kategorija koju i ne treba definirati, tek su onda u problemima.

No, to je rijetko znanstvena rasprava, pa se polazi od općeprihvaćenih društvenih činjenica, koje zapravo ne moraju biti epistemološki konzistentne: jezik i narod su ono o čemu postoji društveno slaganje (koje opet ne mora biti opće). Polazi se, naime, od pretpostavke da je i jedno i dru-

go jasno samo po sebi, takoreći intuitivno samorazumljivo. To na primjeru Voerstreeka i Moresneta nije pak bilo ni intuitivno moguće ni samorazumljivo, pa su različite interpretacije dovele do društvenih sporenja i sukoba. Samorazumljivosti obično vode do nerazumijevanja pojave.

I sami jezici nude razloge za tu vrstu intuitivnosti: kad izvan konteksta kažemo *nizozemski*, *njemački* ili *francuski*, ne zna se odmah na što se misli: na narod ili na jezik, a vidjeli smo da ima i ishoda koje ne bismo očekivali prema ovoj formuli automatskog pripisivanja: nizozemskim govore Flamanci, a francuskim i Švicarci. Neki Hrvati govore srpski, a neki Srbi hrvatski; pa se izvodi da to onda nije njihov »pravi« jezik. Njima prikladan jezik bio bi neki drugi, a ne onaj kojim govore: svoje je tuđe, a tuđe je svoje. I ovdje dakle treba neposlušnu stvarnost prevesti u poželjnu formulu.

Kad se prijeđe na razinu govornih idioma, sve izgleda drugačije, pa se pokaže da nacionalno opredjeljenje nema veze s izvornim govorom: Janjevski i srijemski Hrvati govore srpski, a bokeljski crnogorski. Srbi u Hrvatskoj uglavnom ne govore srpski (osim možda u Vukovaru, ali Hrvati u Iloku pak govore ekavicu, dakle srpski). Drugi se paradoks sastoji u tome da bismo, slijedeći tu logiku temeljenu na standardnim jezicima i njihovim likovima, morali zaključiti da je hrvatski najbliži drugim jezicima (bosanskom, crnogorskom, srpskom), a najudaljeniji od vlastitih hrvatskih govora, kao što su kajkavski. Činjenica je naime da se bednjanski, komiški, gradišćanskohrvatski, moliški, ili razni istarski dijalekti više razlikuju od standardnog hrvatskog no što se on razlikuje od susjednih »jezika«. Hrvati bi onda bili višejezična nacija (s gledišta razgovornih jezika), dok bi istodobno bili dio višenarodnoga a jednojezičnog prostora srednjega Balkana.

Moguće su i neke subhipoteze kad se u razmatranje uključi i problem imena odnosno naziva jezika: u Bosni će govornici istoga dijalekta i korisnici istoga standardnoga lika lako tvrditi da jedan govori srpski, drugi bošnjački, a treći hrvatski. Jedan će govornik nizozemskoga tvrditi da govori (ili piše) flamanski, a drugi će isto narječje nazvati nizozemskim. Pitanje jezičnog imena velika je tema, relativno slabo obrađena u sociolingvistici. I u našim je odnosima čest slučaj da se jezično isto etnički naziva drugačije.

Tu dakle opseg jezičnog područja ovisi o prostornoj definiciji zamišljene nacije ili naroda. Vuk ima uži i konkretniji, a Ilirci širi i maglovitiji koncept. Vuk ima i jednostavno jezično rješenje: istočnohercegovačko ijekavsko narječje, dok se Ilirci odlučuju na stvaranje hibridnog jezika.

Što je koncept širi on uključuje više jezične varijacije (npr. slovenske, makedonske i bugarske govore) te ga je teže objediniti nekim općeprihvatljivim

oblikom standardnog jezika, osim ako on već nije formiran i povijesno zadan tako da ga se ne mora ni birati niti graditi (npr. francuski, talijanski, njemački, ruski i sl.). Ako još nema standardnoga jezika za to područje i ako jezično stanje na terenu nije idealno (puno različitih idioma) ili ne odgovara tom konceptu nacije, ono se može na razne načine prilagoditi postupcima jezičnoga planiranja, kako je urađeno u Sloveniji. To nije bio slučaj u istočnoj Belgiji: tamo smo imali gotove nacionalne jezike za koje je bilo upitno mogu li se primijeniti na neke rubne slučajeve (npr. ripuarske govore), a raširena je i pojava da se bira funkcionalno važan sasvim nesrodan standardni jezik (npr. francuski za govornike njemačkih, nizozemskih ili prijelaznih govora).

Velike pouke iz malih stvari

Moresnet nas uči da i povijest maloga prostora može biti iznimno složena, a poučava nas i o sociološkim procesima formiranja nacija i kolektivnih identiteta uopće. Nastanak i razvoj nacije sa stajališta velikih naroda izgleda puno jednostavnije no što doista jest, pa se slučaj Moresneta vidi kao marginalan, neparadigmatičan. No, kad se zadubi u samu narav kategorije državne pripadnosti i nacionalnosti nestane te marginalnosti: slučaj Moresnet kao da nam pokazuje put u samu srž pojave koju on objašnjava bolje nego razni »veliki« primjeri.

Odstupanja od prosječnosti govore o tome što zapravo jest pojava koju izučavamo jasnije nego brojne srednje vrijednosti, koje nam uglavnom posreduju banalne spoznaje: uglavnom nešto što smo već ionako znali. Kao što nas bolesti najbolje uče tome što je zdravlje, i ovi nas otkloni od prosječnih i uobičajenih obrazaca vode do najboljeg uvida u »redovna« stanja. Medicina već odavno zna ono što sociologija i povijest još moraju osvijestiti: u marginalnom se krije esencijalno; sporedno vodi u bitno; odklon tumači ono glavno. Treba krenuti od odstupanja da bi se stiglo do srži pojave; od bolesti da bi se shvatilo što je zdravlje; to jest idealno poželjno stanje. Medicina se primarno ne bavi zdravljem već otklonima od njega!

Stoga mi se čini da smo nakon upoznavanja s malim Moresnetom dobili uvid u velike procese i jedan novi kut gledanja na etnolingvističke odnose i povijest; koja u svojim bitnim odrednicama još traje.

Neutralni Moresnet bio je jedinstven!

Na kraju ove revije mogućih usporedbi, moramo izraziti neslaganje s Philipom Drögeom: Neutralni Moresnet bio je jedinstven! Apsolutno. Be-

nedict Anderson nije to mogao ni zamisliti kad je pisao »Zamišljene zajednice«. Moresnet je nezamisliv, no bio je stvaran.

Odabrana literatura o Moresnetu i istočnoj Belgiji

- Akinci, Orkun. 2020. Neutraal Moresnet: Catharina Meessen (1914–2020), de laatste Moresnetter, is overleden. De ministaat is nu echt historie. *Trouw*, 7. februari 2020. <https://www.trouw.nl/nieuws/catharina-meessen-1914-2020-de-laatste-moresnetter-is-overleden-de-ministaat-is-nu-echt-historie~b0af994b/>.
- Baker, Randall; Roger Mallion. 2010. *Moresnet. The Curious Complexities of a Neutral Zone*. Sofia: Paradigma.
- Bakker, Frens. 2016. *Waar scheiden de dialecten in Noord-Limburg? Een dialectometrisch onderzoek naar het gewicht van isoglossen*. Nijmegen: Radboud University. [doktorska disertacija] https://www.lotpublications.nl/Documents/435_fulltext.pdf.
- Blévin, P. A. 2015. *Les micro-États européens*. Rennes: Université de Rennes. [doktorska disertacija].
- Branger, M. 1903. Un nouveau Monaco – Le territoire du Moresnet. *La Vie illustrée* 255, 4. septembre, 434–436.
- Bressant, Marc. 2017. *Un si petit territoire*. Éditions de Fallois.
- Brüll, Christoph. 2019. Vom Dazwischen-Sein: Eupen–Malmedy in den deutsch-belgischen Beziehungen 1918–1949. Ur. Carlo Lejeune et al. *Grenzerfahrungen. Eine Geschichte der Deutschsprachigen Gemeinschaft Belgiens*. Vol. 4: *Staatenwechsel, Identitätskonflikte, Kriegserfahrungen (1919–1945)*. 64–85. <https://www.c2dh.uni.lu/data/vom-dazwischen-sein-eupen-malmedy-den-deutsch-belgischen-beziehungen-1918-1949>.
- Clerinx, Herman. 2009. Droomstaat voor smokkelaars en esperantisten. De korte geschiedenis van Neutraal-Moresnet, 1816–1914. *Geschiedenis Magazine* 44, 2, 40–42.
- Crahay, Frédéric. 2018. Over grenzen die bewegen doorheen de tijd: Neutraal Moresnet. *Sporen van herinnering* 27, 7–9. Brussel: VZW Auschwitz in Gedachtenis.
- De Ridder, Matthijs. 2015. *De kansstraat*. [nizozemski roman; djelomično objavljeno u *nY Tijdschrift voor literatuur, kritiek en amusement*, br. 17, 2015, pod pseudonimom Arthur Matthijs].
- De Wet, Chris L. 2023. Fertility, slavery, and Biblical interpretation: John Chrysostom on the story of Sarah and Hagar. *Biblical Theology Bulletin* 53, 4, 250–262.
- De Witt, Enno. 2013. *De grens: langs de randen van Nederland*. Amsterdam: Athenaeum–Polak & Van Gennep.

- Der Horgnies, E. 1908. »13. August 1908: Neutral Moresnet zum Esperantistenstaat erhoben.« *Im Göhlthal* 43, 70–76. Kelmis.
- Dithmar, W. 1973. Fröhliche Jugenderinnerungen an Neutral-Moresnet? *Im Göhlthal* 13 (Januar 1973), 60–65. Neu-Moresnet.
- Dithmar, W. 1975. Ein »Esperanto-Staat« im Neutral-Moresnet? *Im Göhlthal* 18 (Januar 1975), 45–49. Neu-Moresnet.
- Dollot, René. 1904. Le territoire de Moresnet. *Revue universelle*, 19–20.
- Dröge, Philip. 2016. *Moresnet. Opkomst en ondergang van een vergeten buurlandje*. Houten – Antwerpen: Spectrum. [s opsežnim popisom literature].
- Dröge, Philip. 2017. *Niemandland. Die unglaubliche Geschichte von Moresnet, einem Ort, den es eigentlich gar nicht geben durfte*. München: Piper. [nje-mački prijevod: Dröge 2016].
- Dubois, Sébastien. 2011. L'identité de la population germanophone du département de l'Ourthe (1795–1814). Ur. Karel Velle; Claude de Moreau de Gerbehaye; Els Herrebout. *Liber amicorum Alfred Minke*, 331–350.
- Earl, Peter C. 2014. *A Century of Anarchy. Neutral Moresnet through the Revisionist Lens*. Intangible Goods, LLC.
- Geurink, Joep. 2020. Een bijna vergeten en verloren stukje geschiedenis: Neutraal Moresnet. *Oikosonline.nl*, 12. 02. 2020. (reakcija na Akinci 2020).
- Goossens, J. 1965. Die Gliederung des Südniederfränkischen. *Rheinische Vierteljahrsblätter* 30, 79–94. Pretisak ur. T. van de Wijngaard. *Een eeuw Limburgse dialectologie*. Hasselt – Maastricht, 322–327.
- Grüner Engel. 2007. *Blaues Land*. München: C. H. Beck. [roman u kojem esperanto i Neutralni Moresnet imaju važnu ulogu].
- Heeringa, Wilbert. 2008. *Een andere indeling van de Limburgse dialecten*. Amsterdam: Meertens Instituut. <http://www.wjheeringa.nl/papers/vel08.pdf>.
- Heijenrath, Lei. 2018. De loop van de Benrather Linie door Nederlands Limburg: een poging tot verklaring. Ur. *Jaarboek 2018 – Veldeke Limburg*. Roermond: Vereniging Veldeke Limburg, 9–36.
- Herzog, Martin. 2006. Fünfzig Häuser ohne Staat. Vom Glück im Niemandland: Wie die Gemeinde Altenberg–Moresnet zwischen Holland, Belgien und Deutschland mehr als ein Jahrhundert lang der Geschichte trotzte. *Die Zeit*, Nr. 1, 28. Dezember 2006, 78.
- Hoch, Charles. 1882. *The Neutral Territory of Moresnet*. Cambridge (Mass.): Riverside Press. (prijevod: William Warren Tucker).
- Jaybert, Léon. 1873. *Le trois petites républiques, Saint-Marin, Andorre, Moresnet*. Paris: C. H. Durandin, Libraire.
- Jongen, René. 1972. *Phonologie der Moresneter Mundart. Eine Beschreibung der segmentalen und prosodischen Wortformdiakrise*. Assen: Van Gorcum (Studia Theodisca 12). [disertacija 1969., Sveučilište u Leuvenu].

- Jungbluth, Iwan. 2012. *Der Bärrech, die Neutralität, der Schmuggel. Kelmiser Geschichte, Band 1*. Eupen: Grenz-Echo ANG.
- Kriescher, Jozef. 1942. *Heimkehr ins Reich. Moresnet: Eine geschichtliche und politische Darstellung*. Aachen.
- Leichenring, Max. 1911. *Neutral-Moresnet, seine Entstehung und völkerrechtliche Natur*. Borna – Leipzig: Buchdruckerei R. Noske. [inauguralna disertacija, Univ. Erlangen].
- Lejeune, Carlo et al. (ur.). 2019. *Grenzerfahrungen. Eine Geschichte der Deutschsprachigen Gemeinschaft Belgiens. Vol. 4: Staatenwechsel, Identitätskonflikte, Kriegserfahrungen (1919–1945)*.
- Malvoz, Louis. 1983. Het neutrale gebied van Moresnet (1816–1919). *Gemeentekrediet van België. Driemaandelijks Tijdschrift*.
- Mantels, Ruben. 2016. Staatsvorming op postzegelformaat: miniland Moresnet. *De Lage Landen* 6, 11. <https://www.de-lage-landen.com/article/staatsvorming-op-postzegelformaat.-twee-boeken-over-het-miniland-moresnet>.
- Meulenkamp, Wim. 1986. Het vierde land. Neutraal-Moresnet, verdeling van Europa. *Maatstaf* 34, 2, 65–76. Također u: DBNL (Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren). https://www.dbnl.org/tekst/maa003198601_01/maa003198601_01_0017.php.
- Mór, Jókai. 1872. *Az arany ember*. Budapest. (ponovljena izdanja: 1918, 1962, 1964, 2001, 2005) <https://mek.oszk.hu/05500/05571/html/>. [engleski prijevod: *Timar's Two Worlds*, 1888; i dr.].
- Nijns, Fred. 1978. Dr. Wilhelm Moly. *Im Göhlthal* 23 (Januar 1978), 97–102.
- Pabst, Klaus. 1967. Neutral-Moresnet, ein Dorf ohne Staatsangehörigkeit (1815–1915). *150 Jahre Regierung und Regierungsbezirk Aachen*, 45–58. Aachen.
- Pauquet, Firmin. 1960. Le territoire contesté de Moresnet, dit Moresnet neutre. *Bulletin de la Société d'Archéologie et d'Histoire* 47, 53–153.
- Peruch, Camilla. 2020. *La lingua neutrale. Una voce fuori dal coro per ricostruire l'Europa*. Trieste: Kellermann Editori.
- Pirlot, Germain. 1987. *Rigardo al Neŭtrala Moresnet = Coup d'oeil sur Moresnet Neutre, 1816–1919*. Oostende. [njem./esper. verzije također: *Rigardo al Neŭtrala Moresnet – Blick auf Neutral-Moresnet*].
- Rašić, Nikola. 2014. Amikejo spektakle. *Esperanto* (Rotterdam, UEA), julio–aŭgusto 2014, 166.
- Rašić, Nikola. 2018. Recenzo: David van Reybrouck: ZINKO. Trad. Piet Buijnsters. Internacia Esperanto-Instituto, Hago, 2016 k 2017 (56 p., Reviziita eldono). *Esperanto* 1328(10), oktobro 2018, 210.
- Robelin, Cyril. 2012. Les timbres mort-nés de Moresnet. *Timbres Magazine*, avril 2012.

- Robelin, Cyril. 2015. Cartographier la frontière de l'indivis: l'exemple du territoire neutre de Moresnet. <https://www.academia.edu/>.
- Robelin, Cyril. 2015. Une anomalie du Congrès de Vienne: le territoire neutre de Moresnet. Repenser la frontière politique et linguistique. <https://www.academia.edu/>.
- Robelin, Cyril. 2016. La plus petite communauté imaginée du monde: Moresnet et la transformation d'un territoire contesté en nation. International Sociological Association, RC25. <https://www.academia.edu/>.
- Robelin, Cyril. 2016. La communauté germanophone et la frontière orientale de Belgique: géohistoire et enjeux. Izlaganje, Festival international de Géographie, Saint-Dié-des-Vosges. <https://www.academia.edu/>.
- Robelin, Cyril. 2016. Moresnet-Neutre face au processus de l'État-Nation. La transformation d'un territoire contesté en pays. Izlaganje, *Dynamiken des Wandels / Les dynamiques du changement* (Internationale Doktorandentagung / Journées doctorales transfrontalières). <https://www.academia.edu/>.
- Robelin, Cyril. 2018. La trajectoire du docteur Molly à Moresnet-Neutre: du médecin à l'inventeur de nation. <https://www.academia.edu/>.
- Ruland, Herbert. 2018. *Der Erste Weltkrieg und die Menschen im Vierländerland. Leben und Leiden der Bevölkerung vor, während und nach dem Krieg*. Eupen: Grenz-Echo ANG.
- Schmetz, H. 1900. *Verordnungen für Neutrale Gebiet von Moresnet*. Eupen, 16–17.
- Schroeder, Ferdinand. 1902. *Das Grenzstreitige Gebiet von Moresnet*. Aachen: R. Barth.
- Shackleton, Robert. 1904. *Unvisited Places of Old Europe*. Philadelphia: The Penn Publishing Company. [Moresnet, 157–174; ponovljena izdanja: 1910, 1913, 1914].
- Spandau, Fritz. 1904. *Zur Geschichte von Neutral-Moresnet, mit besonderer Berücksichtigung des Altenbergs und des Aachener Reichs*. Aachen.
- The Neutral Territory of Moresnet. 1918. U: *A Manual of Belgium and Adjoining Territories* (Prepared by the Geographical Section of the Naval Intelligence Division, Naval Staff, Admiralty, I.D. 1168). London, January 1918, 244.
- Van Oostendorp, Marc. 2008. Ton und Assimilation in Moresnet. Leiden: Meertens Instituut und Universiteit. [predavanje i prezentacija: Marburg, 14. 3. 2008] <http://www.vanoostendorp.nl/pdf/200803marburg.pdf>.
- Van Reybrouck, David. 2016. *Zink*. Amsterdam: Stichting Collectieve Propaganda van het Nederlandse Boek. [Boekenweekessay].
- Van Reybrouck, David. 2017. *Zink*. Berlin: Suhrkamp. [njemački prijevod: Waltraud Hüsmert].

- Van Reybrouck, David. 2016. *Zinko*. Den Haag: Internacia Esperanto-Instituto. [prijevod na esperanto: Piet Buijnsters].
- Van Reybrouck, David. 2017. *Zinko*. Den Haag: Internacia Esperanto-Instituto. [2. izmijenjeno izdanje; prijevod na esperanto: Piet Buijnsters].
- Van Reybrouck, David. 2018. *Zinco*. Tesserete: Pagine d'Arte. [italijanski prijevod: Franco Paris].
- Van de Wijngaard, T.; R. Keulen. 2007. De indeling van de Limburgse dialecten. Ur. R. Keulen; T. van de Wijngaard; H. Cromptvoets; F. Walraven. *Riek van klank. Inleiding in de Limburgse dialecten*. Sittard: Veldeke Limburg, 15–23.
- Velle, Karel; Claude de Moreau de Gerbehaye; Els Herrebout (ur.). 2011. *Liber amicorum Alfred Minke*. Brussel: Generalstaatsarchiv – Algemeen Rijksarchief – Archives générales du Royaume (Studia 127).
- Voss, Rolf. 2021. *Der dunkle Schatten von Neutral-Moresnet*. Epubli.
- Wagener, Martin. 2013. Quelle place pour la Communauté germanophone de Belgique? Une Communauté politique en doute(s). *Emulations* 10 (objavljeno na mreži 28. 3. 2013). <http://www.revueemulations.net/archives/n10/wagener>.
- Wenselaers, Selm. 2008. *De laatste Belgen. Een geschiedenis van de Oostkantons*. Meulenhoff / Manteau.
- Wintgens, L. 1981. *Neutral-Moresnet-Neutre, Origine de la Vieille-Montagne*. Eupen: Grenz-Echo-Verlag.

Internet:

- Beelemans, Rob. Het Limburgs. Dialectologie / Univ. van Gent. <http://www.variatielinguistiek.ugent.be/node/70>.
- Defourny, Olivier. 2016. Moresnet neutre, deux cents ans plus tard. *Contrepoints*. <https://www.contrepoints.org/2016/06/26/258204-moresnet-neutre-deux-cents-ans-plus-tard>.
- Den Boer, Arjan. 2016. Op zoek naar grenzen van neutraal Moresnet. (Vanwege nominatie beste geschieden(is)boek Philip Dröge.) <https://www.arjandenboer.nl/2016/grenzen-neutraal-moresnet-vierlandenpunt/>.
- Der Horgnies, E. 1908. 13. August 1908: Neutral Moresnet zum Esperantistenstaat erhoben. *Im Göhlthal* 43, 70–76. Kelmis.
- Helm, Horesten. 2014. Neutraal Moresnet: een mijn als bestaansrecht. *Geschiedenis beleven.nl*. <http://www.geschiedenisbeleven.nl/neutraal-moresnet-een-mijn-als-bestaansrecht/>.
- Horlings, André. 2020. Neutraal Moresnet: Een klein dwergstaatje. Misverstandje Moresnet overleeft bizarre eeuw. *Historiek.net* (posljednja verzija: 20. siječnja 2020.). <https://historiek.net/misverstandje-moresnet-overleeft-bizarre-eeuw/58091/>.

- Horlings, André. 2020. Toen Nederland nog een Vierlandenpunt had: Mi-verstandje Moresnet overleeft bizarre eeuw. <https://horl.yolasite.com/moresnet.php>.
- Larsen, Jens S. 2010. Amikejo: La Esperanto-lando, kiu preskaŭ ekzistis. <https://www.liberafolio.org/arkivo/www.liberafolio.org/2010/amikejo-la-esperanto-lando-kiu-preskau-ekzistis/>.
- Lippens, Frank. 2011. Numismatiek van Moresnet. *Numismatica Herentals*. Herentals. <http://www.numismatischekringzeeland.nl/Herentals%20Tijdschrift%2086%20oktober%202011%20PDF.pdf>.
- Lippens, Frank. 2015. Médailles van La Vieille Montagne 1837–1937. *Numismatica Herentals*. Herentals. [https://www.numismatica-herentals.be/Pdf/2014/Medailles La Vieille Montagne.pdf](https://www.numismatica-herentals.be/Pdf/2014/Medailles%20La%20Vieille%20Montagne.pdf).
- Miessen, Werner. 2014. Die Deutschsprachige Gemeinschaft Belgiens: Bibliografie 2009–2013. Mit Nachträgen 1945–2008. Brussel: Generalstaatsarchiv – Algemeen Rijksarchief – Archives générales du Royaume. [http://www.arch.be/docs/brochures/deutschsprachige-gemeinschaft-belgiens-bibliographie 2009-2013.pdf](http://www.arch.be/docs/brochures/deutschsprachige-gemeinschaft-belgiens-bibliographie%202009-2013.pdf).
- Prillewitz, Paul. 2020. Honderd jaar geleden: het einde van Neutraal Moresnet. <https://geschiedenis.nl/nieuws/artikel/3872/honderd-jaar-geleden-het-einde-van-neutraal-moresnet>.
- Vaute, Paul. 2016. La Calamine: Quand Moresnet était une commune sans État. *Gazette de Liège*, 9. 6. 2016. <https://www.lalibre.be/regions/liege/la-calamine-quand-moresnet-etait-une-commune-sans-etat-57583cbc35705701fd81c515>.

Časopisi:

- Im Göhlthal*: Zeitschrift der Vereinigung für Kultur, Heimatkunde und Geschichte im Göhlthal. Neu-Moresnet: Vereinigung für Kultur, Heimatkunde und Geschichte im Göhlthal, 1967–2012. (lokalna publikacija s dosta priloga o neutralnom Moresnetu).
- L'Actualité* no. 198, 01/11/1903. Le fameux territoire de Moresnet / Vue d'ensemble de Moresnet / Le casino ou fut installée la roulette / Les pompiers de Moresnet / Cliches Branger-Dove / L'usine de la Vieille/Montagne / L'Hôtel de ville de Moresnet.
- La Belga Sonorilo*. Amikejo. *La Belga Sonorilo*, 21. junio 1908, vol. 6:21, nr. 88, str. 314. Brussel.
- La Voĉo de Amikejo*: Informilo pri Senlime kaj Esperanto en Eŭregiono Moza-Rejno. Kelmis: Esperanto-Asocio en Eŭregiono Moza-Rejno, 2010. (časopis na esperantu iz graničnog područja Belgije, Nizozemske i Njemačke).
- Le Timbre Poste*. »Les fumisteries célèbres, les timbres de Moresnet«. *Le Timbre Poste*, 10 août 1913, 113–117. Quaesitor n° 83.

Video:

- Dijs, Fred. 1990. Het vergeten land van Moresnet. Nederland. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=Mcl1V_3p83Y.
- Esperanto-Nederland. Neutraal Moresnet – Neŭtrala Moresnet (s pet video-filmova o Moresnetu). <https://www.esperanto-nederland.nl/ned/moresnet/moresnet.php>.
- Karuzo, Ludoviko. 2011. Amikejo, amuza dramo pri lingvaj problemoj en plurlingva urbo. <https://esperantosudtirolo.wordpress.com/2011/02/12/projekto-amikejo/>.
- Kokkelmans, Tobias. 2014. Amikejo, het vergeten land van Moresnet (v. izvedbu u Theatergroup Wunderbaum, Rotterdamse Schouwburg od 18. svibnja 2014). YouTube; Theaterencyclopedie. <https://www.youtube.com/watch?v=gSEj2M22iBI> [https://theaterencyclopedie.nl/wiki/Amikejo, het vergeten land van Moresnet - Wunderbaum - 2014-05-18](https://theaterencyclopedie.nl/wiki/Amikejo,_het_vergeten_land_van_Moresnet_-_Wunderbaum_-_2014-05-18).
- Moresnet: land van drie vierkante kilometers. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=prbB6yoO4o>.
- Publiek geheim — Grenspalen van Neutraal Moresnet. [dokumentarna emisija]. Canvas, 2010. <https://www.vrt.be/vrtnu/a-z/publiek-geheim/1/publiek-geheim-s1a3/>.
- Publiek geheim: Het verdwenen ministaatje Neutraal Moresnet. TVvisie. https://tvvisie.be/inhoud/belgie/publiek-geheim-het-verdwenen-ministaatje-neutraal-moresnet_36538/.
- Ruland, Herbert. (bez godišta). 1816–1919: Das »Vergessene Land« von Neutral-Moresnet. [http://www.grenzgeschichte.eu/archiv/1816 - 1919.pdf](http://www.grenzgeschichte.eu/archiv/1816_-_1919.pdf).
- Sweers, Erik. Neutraal Moresnet: De vergeten ministaat. <http://www.historien.nl/neutraal-moresnet/>.
- Van Exel, Marianne; Sieger Verhart. Het vergeten land: Neutraal Moresnet. IsGeschiedenis.nl. <https://isgeschiedenis.nl/longreads/het-vergeten-land-neutraal-moresnet>.
- Vrije radio: Amikejo – Ort der freundschaft. Deutschlandfunk Kultur. <https://www.deutschlandfunkkultur.de/amikejo-ort-der_freundschaft.3720.de.html?dram:article_id=190076>.
- Deutschlandfunk. Neutral-Moresnet – geografisches Kuriosum am Dreiländereck. https://www.deutschlandfunk.de/neutral-moresnet-geografisches-kuriosum-am-dreilaendereck.1242.de.html?dram:article_id=324550.

Ostale mrežne stranice:

<https://www.mindat.org/loc-304.html>

Neutraal Moresnet - Een voormalig ministaatje / PuzzeltochtOnline

www.kelmis.be

<https://mvm-kelmis.be/de/>

<https://www.drielandenpunt.nl>

www.grenspalen.nl

www.grensmarkeringen.be

[www.deutschlandfunk.de/amikejo-ort-derfreundschaft.1247.
de.html?dram:article_id=190076](http://www.deutschlandfunk.de/amikejo-ort-derfreundschaft.1247.de.html?dram:article_id=190076)

https://en.wikipedia.org/wiki/Neutral_Moresnet

<https://nl.wikipedia.org/wiki/Voeren>

https://nl.wikipedia.org/wiki/Taalstrijd_in_de_Voeren

https://de.wikipedia.org/wiki/Deutschsprachige_Gemeinschaft

[https://www.contrepoints.org/2016/06/26/258204-moresnet-neutre-deux-cents-
ans-plus-tard](https://www.contrepoints.org/2016/06/26/258204-moresnet-neutre-deux-cents-ans-plus-tard)

<https://www.trois-frontieres.be/N/3xmoresnet.php>

<https://www.facebook.com/pg/MoresnetNeutre/photos/>

Prilog 1. RAZVOJ STANOVNIŠTVA KELMISA⁸⁴

Godina	Broj stanovnika	Državljanstva
1816.	256 (56 kuća i koliba)	Sporno: <i>Prusija i Ujedinjena Kraljevina Nizozemska</i>
1830.	oko 500	Osnovana <i>Kraljevina Belgija</i> koja preuzima ulogu UK Nizozemske, te upravlja NM zajedno s Prusijom.
1857. – 1858.	2572 (364 kuće)	Neutralni 695; Belgijanci 852, Nizozemci 204; Prusi 807 (<i>Njemačka država utemeljena je 1871.. drugi 14</i>)
1901.	3433	Neutralni 439; Belgijanci 1167; Nijemci 1470; Nizozemci 355; Amerikaci 2
1914.	4668	Neutralni 484; Belgijanci 1685; Nijemci 1916; Nizozemci 560; drugi 23.
1985.	9200 (općina Kelmis, u koju ulaze <i>Neu-Moresnet s oko 2000 stanovnika i Hergengrath, oko 2500.</i>)	Belgijanci, geografski u Valoniji (pokr. Liège / Luik / Lüttich); politički je dio Njemačke jezične zajednice od 1963.
2020.	11212 (općina Kelmis. Naselje Kelmis, oko 7000.	Bivši Belgijski Moresnet, 3 km zapadno, dio je Valonije (Liège / Luik / Lüttich) i frankofone zajednice.

⁸⁴ Podatci prema Meulenmap 1986:69. i Larsen 2010. Povijesni podatci u stupcu »državljanstva«, NR.

Prilog 2. ADMINISTRATIVNA NADLEŽNOST U TRI MORESNETA
1815. – 2021.⁸⁵

	MORESNET (= Moresnet Belgijski)	NEUTRALNI MORESNET (= Altenberg = Kelmis)	PRUSKI MORESNET (= Neu-Moresnet)
1815. – 1830.	Općina u Ujedinjenoj Kraljevini Nizozemskoj	Neutralno područje	Općina u Kraljevini Prusiji
1830. – 1918.	Općina u Kraljevini Belgiji	Neutralno područje	Općina u Kraljevini Prusiji
1919. – 1940.	Općina u Kraljevini Belgiji	Općina u Kraljevini Belgiji pod imenom Kelmis (= La Calamine)	Općina u Kraljevini Belgiji pod imenom Neu-Moresnet
1940. – 1944.	Općina u Kraljevini Belgiji anektirana od strane <i>Reicha</i> (Amt Moresnet: Kelmis, Neu-Moresnet i Hergenrath)	Općina u Kraljevini Belgiji anektirana od strane <i>Reicha</i> (Amt Moresnet: Kelmis, Neu- Moresnet i Hergenrath)	Općina u Kraljevini Belgiji anektirana od strane <i>Reicha</i> (Amt Moresnet: Kelmis, Neu-Moresnet i Hergenrath)
1944. – 1976.	Općina u Kraljevini Belgiji pod imenom Moresnet	Općina u Kraljevini Belgiji pod imenom Kelmis (= La Calamine)	Općina u Kraljevini Belgiji pod imenom Neu-Moresnet
Od 1977.	Naselje u združenoj općini Plombières, koju čine Gemmenich, Hombourg, Montzen, Plombières i Sippenaeken (Francuska jezična zajednica)	Naselje u združenoj općini Kelmis, koju čine Kelmis, Neu-Moresnet i Hergenrath (Njemačka jezična zajednica)	Naselje u združenoj općini Kelmis, koju čine Neu-Moresnet, Kelmis i Hergenrath (Njemačka jezična zajednica)

⁸⁵ <https://www.trois-frontieres.be/N/3xmoresnet.php>.

Neutral Moresnet : une unique micro-nation où les langues se rencontrent et les peuples se divisent (Réflexions ethnolinguistiques et historico-sociologiques)

Resumé

L'étude présente des réflexions ethnolinguistiques et historico-sociologiques sur Neutral Moresnet. Ils agit d'un des plus petits pays de l'histoire de l'Europe et du monde, créé en 1816, suite au Congrès de Vienne après les guerres napoléoniennes. Au cours de son histoire plus que centenaire et très inhabituelle, le Neutral Moresnet évolua vers un micro-État indépendant dont la population (qui accrut de 250 jusqu'à environ 4500 personnes) a développé une identité propre et un sentiment d'appartenance particulier, malgré une diversité de langues et d'origines. Ici se trouve également un point de rencontre entre néerlandais et allemand, dans la forme de plusieurs parlers transitoires, qui ne peuvent être attribués à aucune de ces deux langues, ou peuvent être considérés comme l'une ou l'autre. Cette ambiguïté est vraiment symbolique, mais les germes de la discorde furent semés non pas par les langues ou les ethnies, mais par une riche mine de zinc, qui ne pouvait être divisée. C'est jusque dans cette région aussi que s'étendit la diffusion du français, langue par ailleurs dominante dans cette partie de la Belgique, de sorte qu'il s'agit d'un choix très courant de langue standard chez les locuteurs locaux des dialectes germaniques: aussi bien néerlandais qu'allemand ou transitionnel. Tout cela donne lieu à des relations complexes entre les langues et les identités sociales, à partir du niveau local jusque au niveau national ou celui de l'État, ce qui rend l'histoire extrêmement complexe de Moresnet, malgré sa superficie et sa population modestes, en même temps très instructive pour mener des études comparatives. L'article donne également un aperçu détaillé du contexte local en Belgique et de l'ordre politique de ce pays, qui s'appuie sur des critères linguistiques et ethno-territoriales; un contexte qui donne lieu à des relations tout à fait uniques, mais qui pourraient également être observé déjà dans le petit Neutral Moresnet. Des exemples de destins humains et d'identités sociales ont donc été l'occasion pour reconsidérer le rapport entre langue et nationalité, c'est-à-dire État, sous un angle nouveau et frais, de la situation quasi expérimentale du Neutral Moresnet. Enfin, un aperçu des différents micro-nations et territoires contestés en Europe est donné, avec une référence particulière aux rapports entre langue et ethnicité dans les régions des Balkans et de la Croatie.

Mots-clés: Moresnet, Amikejo, Espéranto, Charlie Chaplin, Voeren, Limbourg, Belgique, cantons de l'est, système politique de Belgique, micro-états, territoires contestés, politique des langues, ethnolinguistique,

langue et ethnicité, nationalité, conflit linguistique, contact linguistique, guerre des langues, français, allemand, moyen allemand, néerlandais, ripuarien, dialectes transitoires, Balkan, Ada Kale, Kosovo, Gorani.

Neutrales Moresnet: ein einzigartiges Mikroländchen in der sich Sprachen treffen und Völker teilen (Ethnolinguistische und historisch-soziologische Überlegungen)

Zusammenfassung

Der Artikel präsentiert die ethnolinguistischen und historisch-soziologischen Überlegungen über Neutral Moresnet. Es war eines der kleinsten Länder in der Geschichte Europas und der Welt; entstanden in 1816 als Folge des Wiener-Kongresses nach den Napoleonischen Kriegen. Es entwickelte sich über hundert Jahre auf sehr einzelartige Weise in Richtung eines unabhängigen Mikrostaates. Die Bevölkerung (inzwischen von 250 auf rund 4.500 Menschen angewachsen) entwickelte, trotz der Vielzahl von Sprachen und Ursprüngen, eine besondere Identität und ein besonderes Zugehörigkeitsgefühl. Hier treffen sich auch die niederländische und die deutsche Sprache in Form von Übergangsmundarten, die keiner dieser beiden Sprachen zugeordnet oder die als eine von beiden angesehen werden können. Obwohl diese Unbestimmtheit fast symbolisch ist, waren die Keime der Zwietracht keine Sprachen oder Nationen, sondern eine reiche Zink-Mine, die nicht geteilt werden konnte. Hier finden wir auch die Außengrenze des Französischen, die in diesem Teil Belgiens dominiert, was es zur häufigsten Wahl der Standardsprache auch für lokale Sprecher germanischer Dialekte macht, sei es Niederländisch, Deutsch oder Übergangsideiomen. All dies führte zum Entstehen einer komplexen Beziehung zwischen Sprachen und sozialen Identitäten, von dem lokalen Niveau bis zur Ebene einer Nation oder eines Staates hin. Dies macht die Geschichte dieses Landes, die ansonsten in Bezug auf sein Gebiet oder seine Bevölkerung unbedeutend ist, äußerst komplex, aber auch lehrreich für verschiedene vergleichende Studien. Der lokale Kontext in Belgien und das politische System dieses Landes, basiert auf sprachlichen und ethnischen Kriterien, werden ausführlich herausgestellt. Das zeigt völlig einzigartige Beziehungen, die anderswo unbekannt sind, aber sie konnten auch im kleinen neutralen Moresnet beobachtet werden. Beispiele menschlicher Schicksale und sozialer Identitäten in Neutral Moresnet und seiner unmittelbaren Umgebung waren daher Anlass, die Beziehung zwischen Sprache und ethnischer Zugehörigkeit (d.h. Nationalität oder Staatlichkeit) aus einem neuen und frischen Blickwinkel einer fast experimentellen Situation von Neutral Moresnet erneut zu betrachten. Abschließend wird ein Überblick über verschiedene Mikrostaaten

und umstrittene Gebiete in Europa gegeben, wobei insbesondere auf das Verhältnis zwischen Sprache und ethnischer Zugehörigkeit auf dem Balkan und in den kroatischen Ländern Bezug genommen wird.

Schlüsselwörter: Moresnet, Amikejo, Esperanto, Charlie Chaplin, Voeren, Limburg, Belgien, Ostkantone, Staatsstruktur Belgiens, Mikroland, Mikrostaat, umstrittene Gebiete, Sprachenpolitik, Ethnolinguistik, Linguistik und Ethnizität, Nation, Staat, Sprachkonflikt, Sprachkontakt, Französisch, Niederländisch, Deutsch, Mitteldeutsch, Ripuarisch, Übergangsmundarten, Balkan, Ada Kale, Goranci, Gorani.

Neutral Moresnet: A unique micro-country where languages collide and peoples divide (Ethnolinguistic and historical-sociological reflections)

Abstract

The paper presents ethnolinguistic and historical-sociological reflections on Neutral Moresnet. It was one of the smallest countries ever in the history of Europe and the world, created in 1816, after the Vienna Congress following the Napoleonic Wars. It developed over a hundred years in a very particular way, in direction of an independent micro-state. Its population (which, in the meanwhile, grew from 250 to about 4,500 people) developed a peculiar identity and special sense of belonging, despite of its multiplicity of languages and origins. This is also the place where Dutch and German languages meet in the form of transitional vernaculars that cannot be attributed to any of both languages or can be taken as either of them. Although this ambiguity is rather symbolic, the seeds of discord were not languages or ethnicities, but a rich zinc mine, impossible to divide. Here we also find the external boundaries of French, which dominates in that part of Belgium, making it the most common choice of standard language also for local speakers of Germanic dialects, be it Dutch, German or transitional idioms. All this gave rise to a complex relationship between languages and social identities, all the way from local levels to the national or state level. This makes the history of this country, otherwise insignificant regarding its area or population, extremely complex but also instructive for various comparative studies. The local context in Belgium and the political system of that country, based on linguistic and ethnic criteria, are pointed out in detail. This reveals unique relations, unknown elsewhere, that could nevertheless be observed in tiny Neutral Moresnet. Examples of human destinies and social identities in Neutral Moresnet and its immediate environs were therefore an occasion to consider once again the relationship between language and ethnicity

(i.e. nationality or statehood) from a new and fresh angle of an almost experimental situation of Neutral Moresnet. Finally, an overview of various micro-states and disputed territories in Europe is given, with special reference to the relationship between language and ethnicity in the Balkans and Croatia.

Keywords: Moresnet, Amikejo, Esperanto, Charlie Chaplin, Voeren, Limburg, Belgien, Eastern kantons, Belgiums political system, Micro-land, Micro-country, contested territories, language policy, ethnolinguistics, language and ethnicity, nation, state, language conflict, language contact, language war, French, Dutch, Ripuarian, German, Central German, transitional dialects, Balkan, Ada Kaleh, Goranci, Kosovo-Gorani.

Neutraal Moresnet : een uniek microlandje waar talen bij elkaar komen en volkeren uit elkaar (Etnolinguïstische en historisch-sociologische beschouwingen)

Samenvatting

In de tekst worden gepresenteerd etnolinguïstische en historisch-sociologische beschouwingen over Neutraal Moresnet. Het was een van de kleinste landen in de geschiedenis van Europa en de wereld, opgericht in 1816, na het Congres van Wenen na de Napoleontische oorlogen. Het ontwikkelde zich meer dan honderd jaar op een zeer aparte manier, in de richting van een onafhankelijke microstaat. De bevolking (ondertussen gegroeid van 250 tot ongeveer 4.500 mensen) ontwikkelde een speciale identiteit en een gevoel van toebehoren, ondanks de verscheidenheid aan talen en oorsprong. Hier komen ook de Nederlandse en Duitse taal bij elkaar in de vorm van overgangsdialecten, die niet aan een van deze twee talen kunnen worden toegeschreven of die evenals als een van beide kunnen worden opgevat. Hoewel deze onbepaaldheid bijna symbolisch is, waren de stenen des aanstoots geen talen of naties, maar een rijke zinkmijn, die niet verdeeld kon worden. Hier vinden we ook de buitengrens van het Frans, dat domineert in dat deel van België, waardoor het de meest gebruikelijke standaardtaalkeuze is, ook door lokale sprekers van Germaanse dialecten, of het nu Nederlands, Duits of overgangsdialecten zijn. Dit alles leidde tot het ontstaan van een complexe relatie tussen talen en sociale identiteiten, helemaal van lokaal niveau tot dat van een natie of staat. Dit maakt de geschiedenis van dit land, anders onbeduidend met betrekking tot haar gebied of de bevolking, buitengewoon complex maar ook leerzaam voor verschillende vergelijkende studies. De lokale context in België en het politieke systeem van dat land, gebaseerd op taalkundige en etnische criteria, worden in detail uiteengezet. Dat onthult volledig

unieke relaties die elders onbekend zijn, maar die konden worden waargenomen in het kleine Neutrale Moresnet. Voorbeelden van menselijke lotsbestemmingen en sociale identiteiten in Neutraal Moresnet en zijn directe omgeving waren daarom een gelegenheid om de relatie tussen taal en etniciteit (resp. nationaliteit of staat) opnieuw te bekijken, vanuit een nieuwe en frisse invalshoek van een bijna experimentele situatie van Neutraal Moresnet. Ten slotte wordt een overzicht gegeven van verschillende microstaten en betwiste territoria in Europa, met speciale aandacht voor de relatie tussen taal en etniciteit in de Balkan en Kroatische landen.

Sleutelwoorden: Moresnet, Amikejo, Esperanto, Charlie Chaplin, Voeren, Limburg, België, Oostkantons, Belgische staatsstructuur, microland, microstaat, omstreden of betwiste gebieden, taalpolitiek, etnolinguïstiek, taal en etniciteit, natie, staat, taalconflict, taalcontact, taalstrijd, taaloorlog, Frans, Nederlands, Duits, Middelduits, Frankisch, Ripuarisch, overgangsdialecten, Balkan, Ada Kale, Goranci, Kosovo, Gorani.

Neŭtrala Moresneto – Amikejo: unika mikrolandeto kun kvin lingvoj (Etnolingvistikaj kaj histori-sociologiaj konsideroj okaze de du nederlandlingvaj libroj)

Resumo

La artikolo prezentas etnolingvistikajn kaj historiajn-sociologiajn konsiderojn pri Neŭtrala Moresneto. Temas pri unu el la plej etaj landoj en la historio de Eŭropo kaj la mondo, kreita en 1816, sekve de la pacintertraktadoj de la Viena Kongreso, post la napoleonaj militoj. Dum cent jaroj ĝi evoluis en tre aparta maniero, direkte al sendependa mikroŝtato (dume kreskinta de 250 ĝis ĉirkaŭ 4.500 homoj. Ĝia loĝantaro evoluigis apartajn identecon kaj senton de aparteno, malgraŭ la diverseco de lingvoj kaj originoj. Ĉi tie space renkontiĝas la nederlanda kaj la germana lingvoj forme de transiraj idiomoj, kiuj ne povas esti atribuitaj al iu el la du lingvoj, aŭ ja povas esti prenitaj kiel unu aŭ la alia. La ambigueco estas preskaŭ simbola, kvankam la semoj de malkonkordo ne estis lingvoj aŭ etnoj, sed riĉa zinka minejo, kiu ne povis esti dividita. Ĉi tie troviĝas ankaŭ la ekstera limo de la franca lingvo, kiu dominas en tiu parto de Belgio, tiel ke ĝi estas tre ofta elekto de normlingvo ankaŭ ĉe lokaj parolantoj de ĝermanaj dialektoj, egale nederlandaj kaj germanaj, samkiel la transiraj. Ĉio ĉi kreas kompleksajn rilatojn inter lingvoj kaj sociaj identecoj, ekde loka nivelo ĝis la nacia kaj ŝtata, kio faras la historion de Moresneto, cetere sensignifa laŭ siaj areo kaj loĝantaro, ekstreme kompleksa sed ankaŭ instrua por diversaj komparaj studoj. Oni detale priskribas la lokan kuntekston

de Belgio kaj ties politika sistemo, bazita je lingvaj kaj etnoteritoriaj kriterioj, el kiu rezultas tute unikaj rilatoj, netroveblaj aliloke, sed ja observeblaj ankaŭ en la liliputa Neŭtrala Moresneto. Ekzemploj de homaj destinoj kaj sociaj identecoj estis do okazo por refoje pripensi la rilaton inter lingvo kaj etneco (resp. nacieco, ŝtateco) laŭ nova kaj freŝa angulo de la, por tiel diri, eksperimenta situacio de Neŭtrala Moresneto. Fine oni donas superrigardon de diversaj mikroŝtatoj kaj pridisputataj teritorioj en Eŭropo, kun speciala atento al rilato inter lingvo kaj etno en la balkanaj kaj kroataj regionoj.

Ŝlosilaj vortoj: Moresneto, Amikejo, Esperanto, Charlie Chaplin, Voeren, Limburgo, Belgio, orientaj kantonoj, belgia politika sistemo, mikrolandoj, kontestataj teritorioj, lingvopolitiko, etnolingvistiko, lingvo kaj etneco, nacieco, ŝtataneco, lingvokonflikto, lingvokontakto, transiraj dialektoj, lingvomilito, franca, nederlanda, germana, mezgermana, ripuara, Balkano, Ada Kale, Goranci, Kosovo-Gorani (Goraanoj).